

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему **«САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА В УМОВАХ
ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ»**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0112
спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»
освітньо-професійної програми
«Педагогіка вищої школи» Д. Л. Репенко

Керівник: завідувач кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності, професор,
д.пед.н. _____ О. І. Іваницький

Рецензент: доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності, доцент,
к.філос.н. _____ Л. С. Іванова

Запоріжжя

2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»
Освітньо-професійна програма «Педагогіка вищої школи»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« ____ » _____ 2023 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Репенко Дмитру Леонідовичу

1. Тема роботи: «Самореалізація особистості викладача в умовах закладу вищої освіти»

керівник роботи Іваницький О. І., д. пед. н., професор
затверджена наказом ЗНУ від «26» вересня 2023 року № 1505-с

2. Строк подання студентом роботи: _____

3. Вихідні дані до роботи: вивчення, аналіз і систематизація філософської, педагогічної, психологічної та соціологічної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) визначити зміст поняття «самореалізація викладача закладу вищої освіти»; дослідити проблему самореалізації викладача закладу вищої освіти з огляду на зроблені раніше дослідження; розкрити умови успішної самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти; розробити та експериментально перевірити ефективність тренінгових занять які забезпечать самореалізацію викладача закладу вищої освіти; розробити рекомендації викладачам закладів вищої освіти для досягнення ними професійно-особистісної самореалізації.

5. Перелік графічного матеріалу: рисунок «Складові самореалізації викладача закладу вищої освіти»; таблиця «Принципи самореалізації за різноманітними підходами»; таблиця «Показники самореалізованої особистості викладача ЗВО»; 4 рисунка з результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Іваницький О. І.	24.10.22 р.	24.10.22 р.
Розділ 1	Іваницький О. І.	10.12.22 р.	10.12.22 р.
Розділ 2	Іваницький О. І.	19.04.23 р.	19.04.23 р.
Висновки	Іваницький О. І.	19.10.23 р.	19.10.23 р.

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад	виконано
2	Розробка змісту роботи	грудень	виконано
3	Написання вступу роботи	січень	виконано
4	Написання першого розділу	лютий-квітень	виконано
5	Написання другого розділу	квітень-вересень	виконано
6	Написання висновків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи	жовтень	виконано
8	Рецензування	листопад	виконано
9	Захист	грудень	

Студент _____ Репенко Д. Л.

Керівник роботи _____ Іваницький О. І.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Козич І. В.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 68 с., 5 рисунків, 2 таблиці, 52 джерела.

Мета дослідження: здійснити теоретичний аналіз змісту, розвитку та умов самореалізації викладачів закладів вищої освіти та експериментально апробувати програму тренінгових занять.

Об'єкт дослідження: процес самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти.

Предмет дослідження: особливості самореалізації викладача в умовах закладу вищої освіти.

Методи дослідження: теоретичні: вивчення, аналіз і систематизація філософської, педагогічної, психологічної та соціологічної літератури; синтез, порівняння й узагальнення наукової і методичної літератури з проблем самореалізації, розвитку і саморозвитку педагогічних кадрів; емпіричні: педагогічний експеримент з метою виявлення закономірностей і умов, що сприяють формуванню настанов викладача на самореалізацію у професійній діяльності.

Теоретичне значення дослідження полягає у визначенні сутнісних характеристик поняття самореалізація особистості викладача; теоретичному визначенні та обґрунтуванні психолого-педагогічних особливостей самореалізації викладача ЗВО; дослідженні умов необхідних для успішної самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що розроблено та впроваджено методику діагностики самореалізації особистості викладача ЗВО; розроблено методичні рекомендації викладачам закладів вищої освіти для досягнення ними професійно-особистісної самореалізації.

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ, ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА, САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ, САМОВИЗНАЧЕННЯ, ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ, ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ, ТРЕНІНГ.

SUMMARY

Repenko D. L. Self-Realization of a Teacher's Personality in the Conditions of a Higher Education Institution.

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, findings, a list of references (52 items).

The priority sphere of socio-economic, spiritual and cultural development of the Ukrainian state is the education system, in which the key role belongs to the teacher. The success of the educational business depends on his professionalism and competence, position and experience, pedagogical skills. In modern conditions, there is a growing social demand for a teacher with creative thinking, capable of rapid adaptation in the conditions of rapid development of technical progress, flexibility in solving professional problems, producing innovative ideas, reorienting one's own thinking to the awareness of new requirements in life self-determination.

In view of this, the problem of self-realization of a teacher of a higher education institution is of particular importance as an important condition for the personal development of a young person, a future professional.

The purpose of the study: to carry out a theoretical analysis of the content, development and conditions of self-realization of teachers of higher education institutions and experimentally test the program of training classes.

The research tasks:

- 1) determine the meaning of the concept “self-realization of a teacher of a higher education institution”;
- 2) investigate the problem of self-realization of a teacher at a higher education institution based on previous research;
- 3) to reveal the conditions for successful self-realization of the personality of a teacher of a higher education institution;
- 4) to develop and experimentally check the effectiveness of training classes that will ensure the self-realization of a teacher of a higher education institution;

5) develop recommendations for teachers of higher education institutions to achieve their professional and personal self-realization.

The object of research: the process of self-realization of the personality of a teacher of a higher education institution.

The subject of the study: peculiarities of the teacher's self-realization in the conditions of a higher education institution.

Part 1 "Theoretical analysis of the problem of self-realization of the personality of a teacher of a higher education institution" the essence and meaning of the concept of "self-realization of the teacher's personality" are substantiated, the genesis of the study of the problem of self-realization of the teacher's personality of the institution of higher education is considered, the conditions for the successful self-realization of the teacher's personality of the institution of higher education are determined.

Part 2 "An experimental study of the features of self-realization of a teacher at a higher education institution" the methodology of experimental research was considered and the results of experimental research were analyzed, recommendations were given to teachers of higher education institutions to achieve their professional and personal self-realization.

Research materials can be used in the process of teaching the disciplines of professional and practical training of future teachers of higher education institutions and the system of postgraduate education of pedagogical workers.

Keywords: self-realization, pedagogical culture, self-realization of a teacher in an institution of higher education, self-determination, creative self-realization, creative potential, training.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичний аналіз проблеми самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти.....	12
1.1. Обґрунтування сутності та змісту поняття «самореалізація особистості викладача».....	12
1.2. Генеза дослідження проблеми самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти.....	27
1.3. Умови успішної самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти.....	42
Розділ 2. Експериментальне дослідження особливостей самореалізації викладача закладу вищої освіти.....	51
2.1. Методика проведення експериментального дослідження.....	51
2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	60
2.3. Рекомендації викладачам закладів вищої освіти для досягнення ними професійно-особистісної самореалізації.....	70
Висновки.....	73
Список використаних джерел.....	76

ВСТУП

Пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного й культурного розвитку української держави є система освіти, у якій ключова роль належить педагогу. Саме від його професіоналізму й компетентності, позиції та досвіду, педагогічної майстерності залежить успіх освітянської справи.

У сучасних умовах зростає соціальний запит на педагога з креативним мисленням, здатного до швидкої адаптації в умовах стрімкого розвитку технічного прогресу, гнучкості в розв'язанні професійних проблем, продукуванні ідей інноваційної спрямованості, переорієнтації власного мислення на усвідомлення нових вимог у життєвому самовизначенні.

З огляду на це особливого значення набуває проблема самореалізації викладача закладу вищої освіти як важлива умова особистісного розвитку молодій людині, майбутнього професіонала.

Самореалізація – одна зі значущих соціально активних потреб людини, яка прагне сповна використати свої таланти, здібності, особистісний потенціал і, таким чином, усвідомити сенс життя, пізнати сутність власного «Я». Завдяки процесу самореалізації особистість навчається обирати мету, проектувати способи її досягнення, що може визначити її життєвий шлях. Самореалізація сприяє її духовному зростанню, забезпечує розвиток таких якостей, як працелюбність, наполегливість, рішучість, відповідальність, креативність тощо. Розв'язання проблеми самореалізації особистості сповна забезпечить її успішність, мобільність, динамічність, здатність до сприйняття інновацій, що є показником її соціальної зрілості.

Сучасний викладач закладу вищої освіти – це не тільки професіонал у певній галузі знань, це перш за все особистість, яка покликана розвивати професійні здібності, виявляти таланти й формувати особистість кожного студента як майбутнього фахівця з вищою освітою. Високий рівень наукової компетентності викладача у поєднанні з його педагогічною майстерністю та

прагненням до самореалізації – це ті реальні передумови, що повинні сприяти підвищенню ефективності навчально-виховного процесу у закладі вищої освіти, реалізації принципів демократизації та гуманізації. Відтак проблема вивчення особливостей самореалізації викладача закладу вищої освіти набуває особливої актуальності.

Самореалізація викладача на сьогоднішньому етапі освітнього процесу залежить від багатьох факторів, як зовнішніх, пов'язаних із спілкуванням зі студентами, роботи у педагогічному колективі, написанні наукових робіт та отримання вченого ступеня, так і внутрішніх – знаходження свого особистого «Я», збереження морально-людських якостей на протязі всього життя за будь-яких обставин, збереження у собі спромоги самовдосконалюватися та бажання самореалізуватися.

Неперервне формування та впровадження заходів для поліпшення самореалізації педагога ЗВО потребує неперервної теоретичної та методологічної розробки, яка потім може впроваджуватись на практиці. Також необхідно створити більш сприятливі обставини для поліпшення самореалізації викладача: мотивація праці, сприятлива атмосфера у колективі, гарна матеріально-технічна база для ефективної роботи зі студентами та написання наукових робіт, розкриття творчого потенціалу та інше. Якщо всі ці фактори знайдуть своє місце у житті та професійній діяльності викладача ЗВО, самореалізація його особистості буде повною та ефективною.

Сучасні українські дослідники Г. Балл, М. Боришевський, П. Горностай, О. Завгородня, О. Зарецька, Л. Карамушка, С. Максименко, В. Моляко, О. Музика, Г. Нестеренко, В. Осьодло, Л. Сердюк, Л. Сохань та інші вказують на необхідність розв'язання проблем, пов'язаних із самореалізацією особистості в освітньому просторі.

Чимало праць присвячено дослідженню різних аспектів психолого-педагогічних проблем самореалізації викладача закладу вищої освіти, в тому числі формування культури професійно-педагогічної самореалізації (Т. Логвіна-Бик, М. Ситнікова та ін.); типів самореалізації викладача у

педагогічному спілкуванні (С. Мулькова та ін.); проблеми самореалізації в освітній взаємодії (О. Попова та ін.); самореалізації викладача закладу вищої освіти як загально-педагогічна проблема (Н. Лосєва та ін.).

Зазначені наукові і науково-практичні розробки є вагомим внеском у дослідження проблеми самореалізації особистості у професійній сфері. Проте, попри низку вагомих наукових досліджень, проблема самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти в професійній діяльності потребує ґрунтовного вивчення.

Мета дослідження: здійснити теоретичний аналіз змісту, розвитку та умов самореалізації викладачів закладів вищої освіти та експериментально апробувати програму тренінгових занять.

З огляду на поставлену мету, в роботі визначені такі **завдання:**

1. Визначити зміст поняття «самореалізація викладача закладу вищої освіти».
2. Дослідити проблему самореалізації викладача закладу вищої освіти з огляду на зроблені раніше дослідження.
3. Розкрити умови успішної самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти.
4. Розробити та експериментально перевірити ефективність тренінгових занять які забезпечать самореалізацію викладача закладу вищої освіти.
5. Розробити рекомендації викладачам закладів вищої освіти для досягнення ними професійно-особистісної самореалізації.

Об'єкт дослідження: процес самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти.

Предмет дослідження: особливості самореалізації викладача в умовах закладу вищої освіти.

Методи дослідження:

- теоретичні: вивчення, аналіз і систематизація філософської, педагогічної, психологічної та соціологічної літератури; синтез, порівняння й узагальнення наукової і методичної літератури з проблем самореалізації,

розвитку і саморозвитку педагогічних кадрів;

- емпіричні: педагогічний експеримент з метою виявлення закономірностей і умов, що сприяють формуванню настанов викладача на самореалізацію у професійній діяльності.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять наукові праці вчених щодо: змісту педагогічної освіти (М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремень); проблеми розвитку професіоналізму фахівців (Г. Балл, І. Бех, Н. Кузьміна, А. Маркова); формування та розвитку професіоналізму педагогічних кадрів (В. Гриньова, Р. Гуревич, О. Дубасенюк, О. Пехота, Т. Сущенко, В. Шахов); проблеми самореалізації особистості (Л. Гуцол, А. Маслоу, К. Поселецька, К. Роджерс, О. Савчук, Т. Титаренко, К. Хорні, Л. Яковицька, Р. Яремко).

Теоретичне значення дослідження полягає у визначенні сутнісних характеристик поняття самореалізація особистості викладача; теоретичному визначенні та обґрунтуванні психолого-педагогічних особливостей самореалізації викладача ЗВО; дослідженні умов необхідних для успішної самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що розроблено та впроваджено методику діагностики самореалізації особистості викладача ЗВО; розроблено методичні рекомендації викладачам закладів вищої освіти для досягнення ними професійно-особистісної самореалізації.

Матеріали дослідження можуть бути використані в процесі викладання дисциплін професійно-практичної підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти та системі післядипломної освіти педагогічних працівників.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Обґрунтування сутності та змісту поняття «самореалізація особистості викладача»

Поняття «самореалізація» (self realization) в науці з'явилося в 1902 році в словнику з філософії та психології і визначалося, як здійснення можливостей розвитку «Я» .

Воно широко вживається в багатьох областях науки і суспільного життя, але однозначного трактування цього терміну немає, використовуються близькі по сенсу поняття, пов'язані з проблемою самореалізації: самоактуалізація, самоствердження, самоорганізація, самодетермінація, всесторонній розвиток особи, самотрансцендування, життєва стратегія та ін. С. Кудінов справедливо відмічає, що однією з головних проблем теоретичного розуміння феномену «самореалізація» є велика кількість підходів до природи даного явища [52].

У словнику дається наступна визначення: «Само... – частина ряду складних слів — самобутність, самоорганізація, самодетермінація, самостояння, – що набули у філософії ХХ сторіччя помітне значення, виявили і підкреслили специфіку її розвитку. Слова цього типу фіксують сили, якості, форми, що забезпечують особливе буття об'єктів, людей, природних і соціальних систем. Таким чином, їх існування розглядається на їх власній основі, їх внутрішня зв'язність трактується «на рівних правах» з їх зовнішніми зв'язками, а у ряді випадків як форма, що активно перетворює зовнішні впливи» [5, с. 194].

Ми спостерігаємо складність і багатозначність трактування поняття «самореалізація», що обумовлене різноманітням взаємозв'язків індивіда з соціальним середовищем і виявляється в прагненні активного перетворення цього середовища відповідно до власних потреб, інтересів, можливостей.

Дослідження основних умов і механізмів самореалізації особи йде в рамках загально-філософських концепцій людини, його включеності в життєдіяльність суспільства, що дозволяє зрозуміти основні шляхи розвитку особи і чинники, що впливають на нього. Вивчення проблеми самореалізації особи має давні традиції, як в художній, так і в науковій літературі. Але, в основному, розглядаються окремі сторони проблеми, підкреслюється специфіка її аналізу в різних науках і областях знань.

Самореалізація розуміється як процес якнайповнішого виявлення і здійснення особою своїх можливостей, досягнення намічених цілей у вирішенні особисто значущих проблем, що дозволяє максимально повно реалізувати свій творчий потенціал. Таким чином, поняття «Самореалізація особи» визначається як а) реалізація сутнісних сил або людської природи, б) максимальне розкриття її творчого потенціалу, в) якнайповніше використання своїх здібностей, талантів, можливостей в прагненні розкрити себе з відчуттям повноти життя.

Термін «самореалізація» широко розглядається багатьма дослідниками, педагогами.

Серед сучасних українських психологічних джерел пояснення терміну дається у довіднику з психології Г. Бенеша, де «самореалізація» трактується як «увічнення самого себе» [2, с. 199].

У психологічному словнику-довіднику за редакцією П. Горностая та Т. Титаренко вказується, що самореалізація означає:

- 1) здатність людини об'єктивувати багатство свого внутрішнього світу в будь-якій формі діяльності (праця, гра, пізнання, спілкування тощо);
- 2) процес здійснення (перетворення) здібностей і особистих потенцій (планів, настанов тощо) так і в іншій людині; 3) прагнення розвивати сильні сторони своєї особистості [36, с. 251].

У зарубіжній психологічній літературі поняття «самореалізація» першим почав використовувати у своїх працях А. Адлер, який «прагнення переваги» і «прагнення самовдосконалення» вважав фундаментальним законом людського життя [43, с. 194].

У викладача закладу вищої освіти, якщо він хоче досягти високої цілі самореалізації, мають бути присутні наступні якості:

1) наявність цілеспрямованості у діях (мотиви і потреби в реалізації своїх можливостей і спроможності, направляючих особистість на самостійну діяльність, на досягнення поставлених цілей) – мотиваційно-цільовий компонент;

2) наявність комплексу знань і вмінь, що сприяють осмисленню сутності і специфіки професійної діяльності – когнітивний компонент;

3) наявність креативності в діяльності (не репродуктивний, а творчий характер діяльності, оригінальність, незалежність у судженнях);

4) наявність здатності до рефлексії (прояв критичності у відношенні до своїх можливостей) – рефлексивний компонент;

5) наявність відповідальності за свої вчинки і дії (прояв почуття обов'язку, сумлінність і чесність у діях);

6) здійснення самооцінки та оцінки інших через призму власних переконань – процесуально-діяльнісний компонент.

Самореалізація особистості являє собою процес переходу її індивідуального в соціальне, що проявляється в основних сферах життєдіяльності, в ході якого здійснюється розкриття набутих особистістю сутнісних сил [52].

Проблеми самореалізації особистості та збереження психологічного здоров'я є актуальними в сучасних дослідженнях підготовки фахівців різного рівня. Проблема самореалізації особистості в професійній діяльності ЗВО спонукає до перегляду критеріїв ефективності праці. Крім традиційних критеріїв (швидкість, точність, економічність) стає важливим брати до уваги внутрішні, психологічні критерії, які відображають ступінь залученості особистісного потенціалу людини в реалізацію поставлених перед ним завдань. Зміст самореалізації особистості в процесі роботи визначає суб'єктивне відношення до діяльності, мотиви саморозвитку та самовдосконалення. Тому самореалізація як саморозвиток являє собою свідому діяльність людини,

спрямовану на якомога більш повну реалізацію себе як особистості. В якості критеріїв процесу самореалізації виділяють:

- 1) суб'єктивні (почуття задоволеності);
- 2) об'єктивні (соціально значущі вклади, інтегративні характеристики особистості, а також співвідношення суб'єктивного та об'єктивного).

Безсумнівно, що самореалізація особистості викладача ЗВО неможлива без високого рівня професійної компетентності, який впливає на індивідуально-психологічні особливості особистості. Тільки організовуючи взаємозв'язок між новими знаннями і вже наявними, можна зберегти старе, краще зрозуміти і вчасно використати нове, від індивідуально-психологічних особливостей особистості, від розвитку її афективно-вольової структури, від рівня домагань, співвідношення оцінок і самооцінок, впевненості в собі, комунікативної компетентності. Тому людина, що самовдосконалюється має здатність до автентичного способу існування. Автентичне буття - це усвідомлення дійсності свого буття, це життя «тут і зараз», коли людина досягає єдності свого буття і своєї власної особистості. Це усвідомлення відкривається людині за допомогою граничних переживань. «Повноцінно функціонуючі люди», за К. Роджерсом, використовують свої здібності і таланти, реалізують свій потенціал і рухаються до повного пізнання себе й сфери своїх переживань [34, с. 159].

Проблема самореалізації відноситься до числа полідисциплінарних проблеми і є предметом досліджень у філософії, соціології, психології, педагогіці, тощо. Аналіз наукової літератури дозволив нам виділити наступні рівні розгляду самореалізації особистості:

- 1) на філософському рівні вивчається суть та умови самореалізації людини як родової істоти в зв'язку з розвитком людства в цілому;
- 2) на соціальному рівні вирішуються питання про шляхи та способи самореалізації особистості в суспільстві. Об'єктом розгляду тут виступає конкретна соціальна структура;
- 3) на психологічному рівні самореалізація розглядається в трьох аспектах: як потреба, як діяльність і як об'єктивний і суб'єктивний результат цієї

діяльності;

4) педагогічний аспект вивчення самореалізації особистості передбачає розробку засобів і умов, що стимулюють процеси самопізнання, цілепокладання, проектування перспектив індивідуальної життєдіяльності людини [19, с. 117].

У центрі педагогічної концепції самореалізації лежить віра в індивідуальний досвід людини, в його здатність до саморозкриття, можливість виявлення в собі унікальної і неповторної сутності, у визначенні напрямку і засобів особистісного зростання. Причина самореалізації полягає в необхідності погоджувати внутрішні інтенції людини й умови, в яких він живе.

Самореалізація особистості викладача – це основна рушійна сила, що забезпечує запуск внутрішніх мотиваційних механізмів саморозвитку та самовдосконалення. Спонукаючим фактором до самопросування на основі індивідуальної освітньої траєкторії, та індивідуальної освітньої програми самотворення виступають соціальні мотиви, коли для особистості життєво-важливим є цінності самоактуалізації та самовдосконалення.

Самореалізація як вершина піраміди цінностей в цілісному педагогічному процесі вимагає реалізації наступних обов'язкових дій:

- 1) цілепокладання, здійснюване на основі узгодженого самовизначення педагога й учня;
- 2) виділення передумов самовизначення;
- 3) формування сукупності пропозицій про шляхи та способи досягнення поставленої мети;
- 4) вибір найбільш перспективних гіпотез;
- 5) виявлення показників досягнення поставленої мети;
- 6) вироблення організаційно-технологічної схеми досягнення поставленої мети;
- 7) здійснення рефлексії і перепроєктування з подальшою реалізацією [46].

«Самореалізація – це не річ, яку можна мати або не мати. Це процес, який не має кінця, подібний буддійському шляху просвітлення. Це спосіб життя,

спосіб роботи та ставлення до світу, а не одиначне досягнення» [51].

Виділимо характеристики властиві людям, що самореалізуються:
а) поглиненість справою як покликанням; б) автентичність особистості;
в) незалежність у судженнях, впевненість в собі; г) ініціативність, гнучкість,
критичність, внутрішній локус контролю; д) ставлення до своїх почуттів як до
цінності; е) відкритість зовнішньому і внутрішньому досвіду; є) прагнення до
встановлення глибоких особистісних взаємовідносин з людьми [9].

Рівень розвитку цих характеристик важливо враховувати при
індивідуалізації навчання та виховання. Для успішної мотивації вчителів не
існує серйозних об'єктивних перешкод, але виникають численні і погано
подоланні суб'єктивні перепони: неадекватні рішення окремих членів
адміністрації, необізнаність колективу, плітки та стереотипи мислення в ньому.
Та й сама психологія людей за період ринкових відносин значно змінилася.

Керівнику необхідно враховувати те, що всі люди мотивуються різними
чинниками. Запорука успіху полягає в тому, щоб дати співробітникам те, чого
вони дійсно хочуть, до чого прагнуть. Розібратися в цьому і сформуванати
відповідну систему мотивації допоможуть соціально-психологічні типи
особистості [33].

Молоді педагоги часто готові працювати на невеликому навантаженні,
навіть за невеликі гроші, заради отримання відповідної кваліфікації та досвіду.
Вони досить пасивні, інертні у справах колективу, прагнуть засвоювати,
вбирати, а не впливати. Молоді працівники не вміють визначати кінцевий
результат, прогнозувати свою роботу, планувати. Їх надзавдання складаються з
мети впоратися з покладеними на них посадовими обов'язками. Однак має
пройти рік чи два – і все зміниться.

Повноцінна самореалізація особистості можлива тільки в тому випадку,
якщо:

1) людина вірить у своє індивідуально неповторне призначення, глибоко
й свідомо вірить в цю життєву самореалізацію, бачить в ньому вищий сенс
свого життя;

2) людина усвідомлює свої здібності, свої інтереси, життєві вподобання і мотиви поведінки і керується ними в різних життєвих ситуаціях, він усвідомлює себе частиною природи, людської спільноти та здатний до дружнього взаємодії з іншими людьми;

3) людина володіє знаннями, вміннями та навичками, що дозволяють йому найбільш повно реалізувати свої здібності в конкретній трудовій діяльності і різноманітних відносинах;

4) людина здатна до цілеспрямованих і ефективних вольових зусиль, необхідних для здійснення свого прагнення до повноцінної життєвої реалізації на всіх етапах життєвого шляху.

Викладачів закладів вищої освіти можна поділити на категорії за ступенем бажання самореалізуватися. Для кожної групи властиві свої чинники та засоби для того, щоб само реалізуватися.

«Професіонали – це висококласні фахівці, що можуть працювати, перш за все на результат. Вони активні, беруть на себе різні громадські доручення реалістичні, прагнуть до участі в керівництві організацією, ініціативні» [7].

Творці – це інтелектуали, креативні особистості, які віддають в значній мірі перевагу евристичній формі роботи. Вони можуть шукати цікаві підходи, прийоми, прагнучи оновити навчальний процес. Творці можуть висувати ідеї, а потім реалізовувати їх, але вони непросто уживаються в колективі, так як занадто критичні і самокритичні.

Пунктуальний особливо цінує своєчасний початок роботи, комфортність самого робочого процесу, своєчасне завершення робочого дня, спланованість і чіткість дій керівництва.

Хранителі традицій можуть відчувати себе неформальними лідерами, наставниками. Вони перебувають трохи осторонь від звичної суєти, майстерно володіють механізмом спілкування та впливу на начальство, визначають доленосні рішення та формують громадську думку.

Також можна виділити наступні п'ять типів самореалізації особистості викладача, кожен з яких описується поєднанням рівня самореалізованості,

переважною системою цінностей і особливостями педагогічного спілкування. Це наступні типи: егоїстично-конформний, сімейно-емоційний, професійно-незалежний, сімейно-незалежний і сімейно-раціональний [10].

1. Егоїстично-конформний тип переважно характеризується середнім, але трохи зниженим рівнем самореалізованості в порівнянні з іншими типами, переважанням таких ціннісних орієнтацій як здоров'я, впевненість в собі, матеріально-забезпечене життя, цікава робота і конформні цінності – старанність, вихованість, акуратність. За оцінками студентів представники цього типу знаходяться на передостанньому місці. Студентами відзначається наявність доброзичливості по відношенню до них, переживання студентами спокою, упевненості в своїх знаннях при вивченні і здачі предмета, їх слабка здатність зацікавити, переконати, захопити своїм предметом, а відповідно невелика здатність сформулювати мотивацію вивчення даного предмета. Крім того, відзначається наявність деяких труднощів у спілкуванні з ними, ймовірно, через недостатню контактність педагогів, їх особистісної спрямованості. При наявності внутрішньої мотивації, орієнтації на цінності професійної самореалізації, ефективну педагогічну діяльність даний тип викладачів має можливість корекції їх діяльності і спілкування у бік підвищення його ефективності.

2. Сімейно-емоційний тип характеризується середнім рівнем самореалізації. В системі цінностей переважають емоційні цінності: життєрадісність, терпимість, чуйність, а також освіченість, відповідальність, чесність. У педагогічному спілкуванні даному типу властива наявність уміння зацікавити предметом і професійно навчити йому, діалогічністю, тактовністю і доброзичливістю. Найбільш високі оцінки дали студенти по формуванню сприятливого емоційного стану даними педагогами, на навчальних заняттях, іспитах вони сприяють переживанню спокою і впевненості у своїх знаннях. Вивчення сприйняття студентами цих викладачів показало, що ряд з них високо оцінюється по їх професійним якостям, деякі ж з них, незважаючи на наявність установок на демократичність, діалогічність, оцінюються студентами

недостатньо високо, розташовуються на передостанньому місці по кластерному аналізу.

3. Професійно-незалежний тип продемонстрував найбільш високий рівень самореалізації. Для представників цього типу характерні такі цінності як саморозвиток, продуктивне життя, пізнання, творчість, свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках), активне діяльне життя. В поведінці, спілкуванні даний тип особистості проявляє гнучкість у реалізації своїх цінностей. Для даного типу характерні найнижчі показники по загальній задоволеності діяльністю. Дані про спосіб їх педагогічного спілкування не дуже сприятливі: воно характеризується високою вимогливістю, наявністю труднощів у спілкуванні, невмінням, на думку студентів, зацікавити своїм предметом.

4. Сімейно-незалежний тип володіє середнім рівнем самореалізації, його представникам притаманні такі цінності як самореалізація в особистому житті та незалежність. Виявлена особливо висока задоволеність самореалізацією, найбільша задоволеність професією. За вміння зацікавити своїм предметом, професіоналізмом, діалогічністю, доброзичливістю вони оцінюються невисоко, відзначається також наявність труднощів у спілкуванні з цими викладачами, ймовірно, через їх схильність до авторитаризму. Студенти найбільш високо оцінюють дану групу за такими показниками, як: вимогливість, орієнтація на використання досліджуваного матеріалу в майбутній професійній діяльності. Найменше виражено байдужість студентів до їх предмету, бажання з їх боку вдосконалювати свої знання. Таким чином, ці викладачі здатні сформувати навчальну мотивацію студентів.

5. Сімейно-раціональний тип характеризується середнім рівнем самореалізації і наступними цінностями: самореалізація в особистому житті, раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані рішення), ефективність у справах, працьовитість, а також освіченість, широта поглядів, відповідальність. У педагогічному спілкуванні представники цього типу виявляють велику варіативність, використовуючи різні форми спілкування

(діалог та монолог). Дана група оцінюється студентами найбільш високо за наступними параметрами: вмінню зацікавити, переконати, захопити своїм предметом; по діалогічності в спілкуванні, доброзичливості, вмінню розташувати до себе, більш високої самооцінки своїх знань по даному предмету, по здатності створювати найбільш сприятливий емоційний стан у студента в процесі навчальної діяльності; часто відзначається наявність улюблених предметів у цих викладачів, бажання вдосконалювати свої знання з викладаються ними предметів [10, с. 78-83].

Разом з тим на вивчення рівня самореалізованості викладача впливають також професійно-педагогічна культура викладача вузу на рівні формування та безперервного розвитку культури самореалізації в різних сферах педагогічної діяльності, пояснення механізмів, що забезпечують розширення професійних можливостей вузівського викладача і зняття обмежень в процесі його професійно-педагогічної самореалізації [6, с. 101-102].

Сформована в теорії і практиці вищої школи ситуація щодо професійно-педагогічної самореалізації викладача закладу вищої освіти і аналіз організаційно-педагогічних і психолого-педагогічних умов розвитку її культури дозволили виявити суперечності на трьох рівнях:

1) на рівні концептуалізації педагогічної діяльності викладача вузу: між зростаючими вимогами сучасного суспільства до якості освітньої діяльності у вищій школі та реалізацією професійно-педагогічного потенціалу вузівського викладача; між сучасною тенденцією до інтеграції освіти, науки та виробництва і зберігається мононаправленістю в орієнтації викладача вищої школи на суто предметну фахову підготовку майбутніх фахівців;

2) на рівні визначення мети підготовки фахівців: між об'єктивною потребою суспільства в підвищенні рівня професійної компетентності випускників вузу і реальним станом цільової орієнтації їх підготовки, не враховує належною мірою необхідність мобільного реагування фахівця на зміну умов його професійної життєдіяльності; між вимогою спрямованості освітнього процесу на творче самоздійснення навчається у професійно-

орієнтованої діяльності та недостатністю умов для діалогу культур його самореалізації та професійно-педагогічної самореалізації викладача;

3) на рівні професійно-педагогічної самореалізації викладача вищої школи: між необхідністю системного випереджального вдосконалення внутрішніх можливостей викладача в процесі його професійно-педагогічної самореалізації та недостатнім рівнем сформованості культури викладача до усвідомленої і цілеспрямованої самореалізації в педагогічній діяльності; між необхідністю розвитку культури самореалізації викладача в педагогічній діяльності на технологічній основі та недостатньою науковою розробленістю технології його навчання культурі професійно-педагогічної самореалізації, адекватною стану і динаміці унікальних і неповторних професійно-особистісних можливостей викладача [28, с. 56-59].

Успішним викладачем, самореалізованою людиною може називатися, на нашу думку, людина, що знаходиться в гармонії зі своїми емоціями – почуттями – бажаннями – діями – навколишнім світом. Ключ до цієї гармонії укладений гарних відносинах зі студентами та колегами по закладу вищої освіти. Для того, щоб відчувати себе щасливим та самореалізованим, дуже важливо віднайти себе, тобто реалізувати свої таланти. Для цього потрібно займатися улюбленою справою. Коли ми займаємося тим, що любимо, нас не потрібно мотивувати і підганяти, ми готові навчатися, отримуючи результат, ми відчуваємо щастя, ми готові дарувати, ми щедрі і в цей момент ми найменше залежимо від оцінки оточуючих, ми готові їм служити [21, с. 28].

Самореалізація викладача закладу вищої освіти дуже довгий, складний, але цікавий процес, до якого слід підійти з урахування деяких принципів та завдань. Варто також дотримуватися визначених умов для досягнення мети (див. рис. 1.1.).

Шлях до самореалізації веде від залежності до свободи, від свободи до взаємозалежності і служінню. Наші ріст і розвиток постійно пов'язані з навчанням, і в цьому полягає вся принадність професії викладача. Особливість потреби в самореалізації полягає в тому, що задовольняючи її в одиничних

актах діяльності (наприклад, написання дисертації, створення особистого гарного іміджу) особистість ніколи не може задовольнити її повністю. Необхідне живе спілкування, цікаво проведені семінарські та лекційні заняття, у яких би жваво приймали участь студенти. В основі певних педагогічних дій педагог активізує не одну, а групу здібностей.

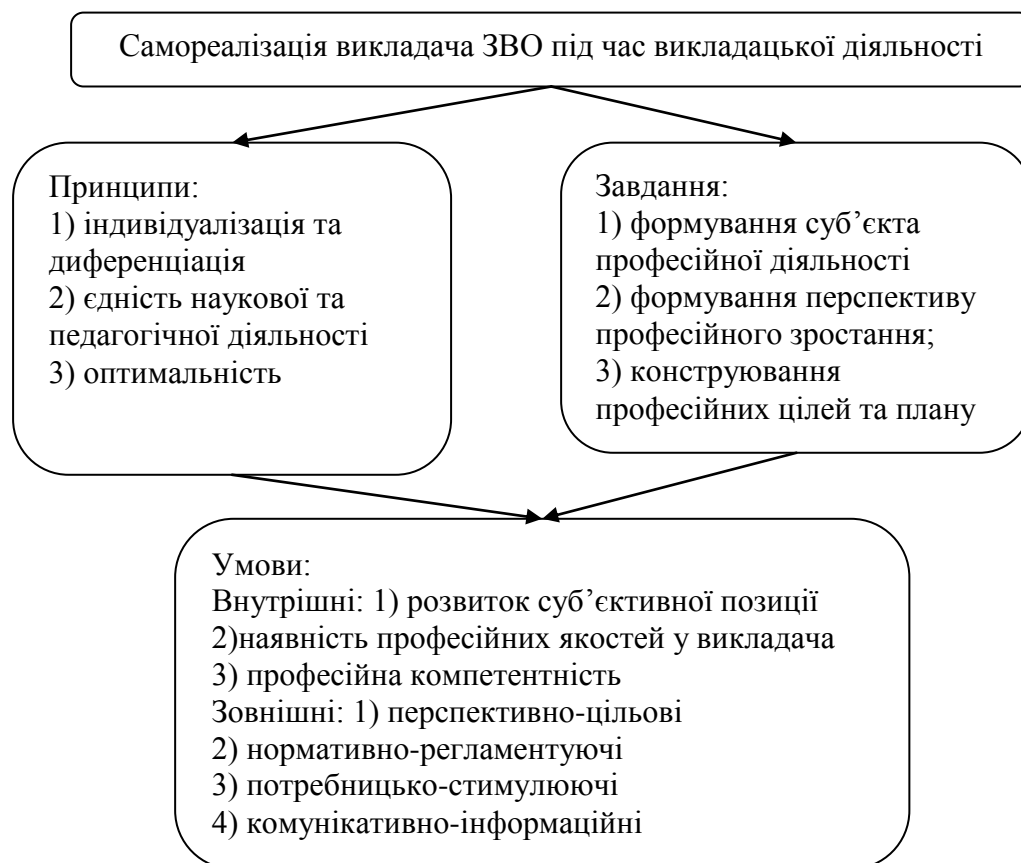

Рисунок 1.1. Складові самореалізації викладача закладу вищої освіти

Під педагогічною культурою розуміють частину загальної культури людини, яку можна розглядати як динамічну систему педагогічних цінностей, способів діяльності і професійної поведінки педагога. Це той рівень освіченості, за допомогою якого передають професійні знання. Самореалізація викладача ніколи не буде повною, якщо він не навчиться навичкам педагогічної культури [12].

Виділяють чотири групи компонентів педагогічної культури.

1. Педагогічна позиція і професійно-особистісні якості педагога – це особисте ставлення до певних сторін дійсності, що виявляється у відповідній

поведінці. Педагогічна позиція - це певний моральний вибір, який робить викладач. Для неї характерні дві сторони: світоглядна (усвідомлення педагогом суспільної значимості професії, переконаність у правильності вибору, орієнтація на гуманістичні принципи) і поведінкова (здатності педагога нести відповідальність за прийняті рішення, створювати умови для самореалізації особистості студента). Педагогічна позиція реалізується через особистісно-професійні якості педагога, його інтереси і духовні потреби. Вона включає в себе спрямованість особистості, моральні якості, ставлення до педагогічної праці.

2. Педагогічні знання і ставлення до них, а також мислення. Знання бувають методологічні, теоретичні, загальнопедагогічні, прикладні (тобто знання в окремих областях педагогічного процесу), приватно-прикладні (знання з окремих дисциплін). Ставлення до знань визначається рівнем мислення. Педагогічне мислення включає в себе критичне мислення (необхідність аналізувати свою взаємодію зі студентом); творчу спрямованість мислення; проблемно-варіативне мислення.

3. Професійні вміння і творчий характер педагогічної діяльності. Виділяють такі групи умінь, як інформаційні вміння (уміння відібрати і структурувати інформацію); вміння ставити цілі і планувати навчально-виховну діяльність; організаторські вміння; комунікативні вміння; уміння проводити аналіз і самоаналіз; володіння педагогічною технікою і інші. Показниками досвіду творчої діяльності є, по-перше, яскраво виражене вміння аналізувати ситуацію з позиції слухача і, по-друге, вміння створювати нові елементи педагогічних знань та ідей, розробляти метод і засоби, відмінні від традиційних.

4. Саморегуляція особистості і культура професійної поведінки. Саморегуляція – це поведінка у відповідності з педагогічними вимогами, активність у напрямку задоволення потреб та інтересів студентів. Вона реалізується через нормативні (сукупність знань, понять і вимог до особистості педагога), регулятивні (почуття, відносини, переконання, реалізовані педагогом

в своїй поведінці) і діяльнісно-поведінкові компоненти (реалізація вольових процесів у напрямі контролю і корекції своєї поведінки) [31, с.65-69].

Ступінь сформованості компонентів педагогічної культури характеризують три види її рівнів: високий (професійно-творчий), професійно-адаптивний і низький (репродуктивно-професійний). Творча педагогічна індивідуальність завжди опосередкована особистісними якостями педагога, які в учительській професії невіддільні від професійних. Результати спеціальних досліджень фіксують зміни в уявленнях студентів про ідеал викладача, авторитетного викладача і джерелах цього авторитету. Зросла значимість особистісних властивостей педагога і відповідно зменшився внесок інших («інструментальних») якостей, необхідних для діяльності викладача. В особистості педагога студенти відкидають низький рівень культури, неуцтво, нетерпимість, фальш, приниження гідності студента, зарозумілість, жорстокість, злість, агресивність. І навпаки, високо цінують чисто людські якості, такі, як доброзичливість, почуття такту, широкий кругозір, захопленість викладанням предмета і знання його, інтерес до особистості студента, повага, терпимість, розуміння, товариськість, справедливість.

Передова педагогічна практика переводить навчально-виховний процес на рівень міжособистісних взаємин, тобто перетворює його у взаємодію, діалог як джерело особистісного зростання учасників процесу. Педагогічний процес втілює в собі специфічну діалектику суб'єктивного і об'єктивного. З одного боку, тут передбачається строго об'єктивний аналіз педагогічних явищ, з іншого боку, цей аналіз суб'єктивує особистістю педагога як носія певної творчої індивідуальності, яка, в свою чергу, об'єктивується умовами впливу при одній і тій же психолого-педагогічній ситуації та при інших рівних показниках у різних викладачів. Таким чином, цей суб'єктивний фактор має велике значення в творчому процесі педагога.

Для того, щоб в різних видах діяльності задовольнити базову потребу в самореалізації, особистість знаходить своє місце в системі суспільних відносин і зв'язків, корегує свої життєві цілі. Конкретні види, форми, способи

самореалізації у різних викладачів дуже відрізняються. Полівалентна потреба в самореалізації одержує розвиток і виявляється багатою людською індивідуальністю [8].

Самореалізація особистості являє собою реалізацію різних потенціалів: інтелектуального, творчого, професійного, особистісного. Людина, що намагається до самореалізації, завжди виявляє готовність працювати над собою, ставить цілі, розробляє плани їх досягнень, намагається усвідомити які у нього потреби і можливості. Самореалізація перетворюється в складну діяльність. Як і у будь-якого виду діяльності, самореалізація увазі мотивацію, задоволення потреб, потягів, певні способи виконання дій. Іншими словами, людина реалізує себе через задоволення своїх потреб, цілей, цінностей. Ще один важливий компонент діяльності – це оцінка результату. У кожній роботі є свій спосіб оцінки ефективності, це може бути кількість деталей, виточених в одиницю часу, успішно виконання контрольна робота, пройдена атестація і т.д. Ефективність багато в чому залежить від початкового рівня готовності людини до самореалізації [49]. Таким чином, слід виділити чотири блоки, що характеризує дану готовність:

- 1) ставлення до себе – елемент самосвідомості особистості;
- 2) спрямованість – мотиви і потреби творчості;
- 3) творчі здібності особистості;
- 4) операціональна система – інструментарій, засобів реалізації потреб у творчості і самореалізації [42].

Самореалізація – це не тільки процес, але й результат. Про людину, яка зуміла себе реалізувати в житті, кажуть, що вона відбулася. Але результат може бути представлений і в особистісному плані – як наявність певних психологічних властивостей і якостей [3, с. 51].

Люди розрізняються по своєму енергетичному та інтелектуальному потенціалу, за своїми здібностями і задаткам. Рівень реалізації у різних людей буде різним в силу різних життєвих обставин. Нерідко існує розрив між потенціалом і його актуалізацією. Величина внутрішнього потенціалу, як

правило, корелює з суспільним, а ступінь його реалізації може краще всіх оцінити сама людина в своїх суб'єктивних відчуттях (в кінцевому рахунку це – глобальне відчуття задоволеності або незадоволеності взагалі і прожитого життям зокрема). Однак прагнення до самореалізації, якщо воно стає провідним мотивом, не тільки проявляється у відчуттях, а й формує деякі властивості особистості [3, с. 52].

Отже, з урахуванням результатів дослідження щодо визначення поняття «самореалізація особистості», а також сучасних вимог щодо особистості викладача вищої школи під самореалізацією особистості викладача ЗВО доцільно розуміти процес розкриття і зростання його можливостей, реалізації його індивідуальності за допомогою власних зусиль в умовах взаємодії з учасниками навчально-виховного процесу ЗВО з метою становлення особистості майбутнього фахівця й подальшого особистісного та професійного розвитку самого викладача вищої школи.

1.2. Генеза дослідження проблеми самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти

Результати аналізу наукової літератури свідчать про те, що проблеми, які пов'язані з самореалізацією особистості викладача ЗВО, у всі часи розвитку людського суспільства були в центрі уваги багатьох відомих педагогів – дослідників, учених та їх наукових інтересів. Так, на думку античних філософів (Сократ, Платон, Арістотель) набула вагомості думка, що людина являє собою самодетерміноване явище, яке здатне до постійного та безперервного розвитку, насамперед, за рахунок розвитку власних можливостей та бажання самореалізуватися [41, с. 29].

Гуманісти епохи Відродження (Н. Макіавеллі, М. Фічіно, Б. Альберті) особливу увагу приділяли значущості розвитку особистості її унікальних, неповторних якостей.

Ідеї самореалізації також мають давню історію в українській філософії. Так, Г. Сковорода видатний педагог і філософ у своїй концепції «середовищної праці» казав, що найголовнішим завданням будь-якого педагога є розвиток й розкриття тих незвичайних для кожного учня здібностей, які він має від природи.

Німецький дослідник та філософ І. Кант розробив свою специфічну модель самореалізації особистості в межах своєї теорії абсолютного достоїнства особистості [41, с. 31-33].

Однак, посідаючи важливе місце в системі наук про людину, статус психологічної проблеми самореалізації особистості здобула порівняно нещодавно. Для уточнення сутності поняття «самореалізація викладача закладу вищої освіти», співвіднесення його із загальними і більш конкретними психологічними категоріями, виявлення зв'язку зі спорідненими поняттями і, зрештою, його теоретичної та емпіричної інтерпретації необхідно, розглянути основні теорії та дослідження видатних педагогів-методистів, науковців й дослідників. Серед сучасних українських педагогічних джерел (словники, енциклопедії, та багато інших довідкових видань) пояснення терміну «самореалізація» дається у довіднику з педагогіки Г. Бенеша «самореалізація» трактується як «увічнення самого себе» [2, с. 199].

У психологічному довіднику-словнику за редакцією Т. Титаренко та П. Горностая вказується, що самореалізація це:

- 1) здатність людини в будь-якій формі діяльності об'єктивувати багатство свого внутрішнього світу (спілкування, гра, праця, пізнання, тощо);
- 2) процес перетворення здібностей і власних бажань до самореалізації (настанов, планів тощо) так і для інших людей;
- 3) прагнення розкривати сильні та гарні сторони своєї особистості [36].

Далі автори довідника підтверджують, що пошук прагнення людини до психологічного вдосконалення свого життя та себе з точки зору викладацької діяльності призвів до появи багатьох термінів, які за своїм змістом є подібними до терміну «самореалізація», саме такі, як «самоактуалізація» (А. Маслоу),

«індивідуалізація» (К. Юнг), «інтенція» (Ш. Бюлер) та інші [18, с. 106].

Поняття терміну «самореалізація» є спорідненим до терміну «самоактуалізація», особливо в аспекті, що торкається саморозвитку, розкриття латентних якостей та здібностей особистості, адже не кожна людина, яка має потребу в самореалізації, здатна втілити свої плани та замисли в життя. За таких умов варто стверджувати, що в даної людини за наявності потреби у «самоактуалізації» немає потенційної здатності до її реалізації. Таким чином, на нашу думку, навіть якщо у педагога ЗВО є величезне бажання будувати кар'єру у науці, де він зможе реалізувати себе, це не означає, що у нього буде така можливість. Адже у житті кожної людини є труднощі з якими вона стикається кожен день. І на самореалізацію у педагога може просто не вистачити грошей, часу через заклопотання із заняттями зі студентами, небажання жертвувати сім'єю та багато інших факторів.

Є. Вахромов, з'ясовуючи розбіжності між поняттями, посилається на тлумачення з англійської мови слів «реалізація» і «актуалізація». Реалізація (у тлумаченні Оксфордського словника) – це, насамперед, розумова (когнітивна) діяльність, тоді як актуалізація має значення діяльності як процесу, що має конкретний результат [38].

З огляду на це він робить висновок, що поняття «самореалізація» означає розумовий, когнітивний аспект діяльності, роботу у внутрішньому плані, у той час як «самоактуалізація» означає практичний аспект діяльності: вчинки і дії, спрямовані на виконання життєвого плану.

Результати аналізу праць, присвячених висвітленню проблеми самоактуалізації викладача ЗВО, показали, що більшість українських і російських психологів (Л. Коростильова, Л. Гозман, О. Лісовська та ін.) одностайні в тому, що визначення поняття «самореалізація» вказує на істинну, справжню реалізацію потенційних можливостей вчителя.

Уявлення про самореалізацію знаходимо у наукових доробках Е. Фромма. Він вважав, що прагнення до самореалізації притаманне кожній людині й виявляється в її продуктивній активності, яка є правдивою орієнтацією людини

на буття, продуктивне використання своїх здібностей у єдності зі світом [47].

Вагомий внесок у розвиток проблеми самореалізації здійснили психологи гуманістичного напрямку А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс та інші. Оперуючи термінами «самоактуалізація», «саморозвиток», «самоздійснення», «самореалізація», гуманісти вільно користувалися ними, вважаючи їх взаємозамінними завдяки спільним орієнтаціям на норми гуманістичного пізнання.

В цілому, розглянуті вище уявлення щодо самореалізації особистості у західних психологічних теоріях мають описовий (феноменологічний) характер, базуються на гуманістичному підході й розглядають самореалізацію як вроджену властивість людини. Проте, незважаючи на певну розбіжність у термінології щодо феномену «самореалізації», а саме: «самореалізація» (К. Хорні), «саморозвиток» (А. Анг'ял), «самоактуалізація» (К. Гольдштейн і А. Маслоу), «інтенція» (Ш. Бюлер), «досягнення продуктивності» (Е. Фромм) та інші, більшість із них переконані, що основу самореалізації становить потреба зростання, розвитку й самовдосконалення, що основною спрямовуючою силою у прагненні до осмисленого й повноцінного особистісного та професійного життя є відповідальність і свідомість людини, сформована система цінностей [30, с. 109].

А. Ковальова говорить про те, що «самореалізація – це процес становлення особистості, результатом якого є вихід на цінності – цілі, напрями та способи активності, адекватні щодо індивідуальних здібностей, та здатність через цілепокладання самостійно та самобутньо реалізувати своє призначення...» [15, с. 6].

Поняття самореалізація в сучасній психології розглядається як когнітивний мотиваційно-смісловий аспект процесу самоактуалізації [15]. Відтак, можна сказати, що «самореалізація особистості – це здійснення можливостей розвитку Я, за допомогою власних зусиль, співтворчості з іншими людьми (близьким і далеким оточенням), соціумом і світом в цілому. Вона передбачає збалансований і гармонійний розвиток різних аспектів особистості

шляхом застосування адекватних зусиль, направлених на розкриття генетичних, індивідуальних і особистісних потенціалів» [14].

Дослідженню терміну «самореалізації» велику увагу приділяли такі науковці як: О. Бондаренко, Є. Головаха, Л. Коган, Г. Костюк, О. Кронік, О. Леонтєв, П. Лушина, В. Муляр, В. Панкок, В. Роменець, С. Рубінштейн, Л. Руденко, Л. Сохань, Т. Титаренко та ін. [49].

Перераховані вище вчені трактували поняття як свідомий та цілеспрямований процес розкриття й опрідметнення сутнісних сил особистості в її різноманітній практичній діяльності. Для досягнення гармонійного розвитку особистості, яка також буде суспільно активною, слід докладати багато особистих зусиль самої людини, які будуть спрямовані на самовдосконалення та самореалізацію, що і буде умовою досягнення успіху в житті. Такої думки притримувались С. Максименко, М. Пірен, Т. Говорун та інші науковці [52].

Зазначимо, що однією з перших самореалізацію особистості викладача як окрему психологічну проблему виділила Л. Коростильова, «розглядаючи самореалізацію як здійснення можливостей розвитку власного «Я» власними зусиллями в умовах співтворчості, співдіяльності з іншими людьми (ближчим і далеким оточенням), соціумом та зі світом у цілому. Самореалізація передбачає збалансований і гармонічний розвиток різних аспектів особистості шляхом докладання адекватних зусиль, спрямованих на розкриття генетичних, індивідуальних та особистісних потенціалів» [13]. Щодо самореалізації особи викладача взагалі, то під цим поняттям Л. Коростильова розуміє «реалізацію людиною себе у житті й у професійній діяльності, пошук і ствердження свого особливого шляху у цьому світі, своїх цінностей і сенсу свого існування у кожний певний момент часу робочого процесу. Самореалізація досягається лише тоді, коли у людини є сильний спонукальний мотив особистісного зростання» [20].

Таким чином, результати аналізу праць українських науковців дозволяють стверджувати, що, незважаючи на незгодженість у поглядах

науковців щодо пояснення феномену «самореалізація», більшість із них переконані, що серцевиною самореалізації є мотиваційна та ціннісно-смилова сфери. Самореалізація викладача закладу вищої освіти – це процес, що охоплює весь професійний шлях людини, але особливо інтенсивним є її перебіг у молодому та зрілому віці [24, с. 16].

Кожен має потенційне прагнення до самореалізації, але не кожному викладачеві вдається її віднайти та досягти. Вона є доступною лише тоді, коли у людини до особистісного зростання є сильний спонукальний мотив, коли, вона буде намагатися реалізувати її, пізнаючи свою власну природу, а не Я-концепцію. Центральне місце в життєдіяльності викладача посідає праця – її свідома діяльність, спрямована на створення матеріальних і духовних благ, необхідна умова її існування та розвитку. Оскільки серед усіх різновидів діяльності, пов'язаних із працею викладача, провідною є все-таки професійна діяльність. Доволі значну кількість публікацій присвячено проблемі самореалізації особистості саме у сфері викладацької діяльності.

Дуже цікавими, з наукової точки зору, є праці Т. Вівчарик, П. Гавриліна, В. Гупаловської, І. Коновалової, Л. Мови, Н. Пилипенко, О. Пітерської та ін.

Наприклад, В. Гупаловська, вивчаючи особливості професійної самореалізації викладача, визначає останню як процес усвідомлення і кристалізації особистістю власної сутності та розгортання її у вигляді реалізації потенціалу з його опредметненням у професійній діяльності [40, с. 101].

Н. Пилипенко під поняттям «професійна самореалізація викладача» розуміє «соціалізований та гармонійний шлях успішного розвитку особистості, який в процесі отримання кваліфікації спеціаліста поєднаний з отриманням духовного та професійно-практичного досвіду в період фахового зростання в процесі виконання професійних обов'язків і ролей та професійного первинного становлення (навчання та початок викладання у вищій школі), вдосконалення, що є невід'ємним атрибутом здійснення і розкриття особистісного професійного потенціалу» [32].

Таким чином, аналізуючи напрацювання науковців щодо професійної

самореалізації та самореалізації особистості в професії викладача закладів вищої освіти, можна зазначити, що професійна самореалізація є виявом особистісної самореалізації. Таке твердження зумовлено тим, що людина буде сценарій власної професійної діяльності залежно від особливостей своєї особистості.

І. Краснощок у своїй праці визначає особистісну самореалізацію викладача як складний психосоціальний механізм, за допомогою якого він реалізує прагнення до цілеспрямованої взаємодії із соціальним середовищем, із найближчим безпосереднім оточенням [20].

О. Кулешова, «з'ясовуючи психологічні особливості особистісної самореалізації викладача стверджує, що остання є складним суперечливим процесом, запорукою успішності якої постають не тільки і не стільки освоєння службової інформації, правил, нормативних рекомендацій та інструкцій, скільки рефлексивна соціально-психологічна та світоглядна позиції, усвідомлення взаємозв'язку явищ соціальної реальності та процесів соціальної взаємодії, звичка до використання рефлексії й прагнення до професійно-творчої реалізації соціальної, культурної й індивідуальної природи свого «Я» [22].

М. Сітнікова визначає «професійно-педагогічну самореалізацію як індивідуальний процес і результат цілеспрямованого, усвідомленого здійснення внутрішніх можливостей розвитку Я-професійного в педагогічній діяльності шляхом докладання рефлексивно-творчих зусиль в умовах вільної, діалогічної взаємодії викладача з культурно-освітнім середовище ЗВО» [1].

Таким чином, у результаті аналізу різноманітних інтерпретацій понять «самореалізації педагога» взагалі та закладу вищої освіти зокрема, які є в сучасній науці, слід зазначити, що дослідники трактують його дещо узагальнено, не враховуючи специфіки сучасної системи освіти.

Розглянемо погляд вчених на сутність процесу самореалізації особистості.

Ф. Бекон, Л. Фейербах дають пояснення сенсу самореалізації людини невіддільне від тих цілей, які вона відображає в тенденції суспільного

соціального розвитку – закони цього розвитку. Людині належить реалізувати себе, а особливо педагогу, діяльність якого складається з реалізації своїх планів у навчанні студентів і самого себе. У цьому, можливо, міститься сенс життя. Л. Фейербах і Ф. Бекон співвідносять поняття самореалізації з призначенням людини.

На думку Е. Фромма у систему соціальної самореалізації викладача входять потреба в зв'язках з людьми, спілкуванні, потреба в прихильності, необхідність мати предмет поклоніння, самоствердженні, потреба навчити і надати свій безцінний досвід, потреба в системі орієнтації, потреба володіти самосвідомістю. Пошук власної ідентичності, прагнення до збереження традицій, змісту свого «Я», є фундаментальна потреба і глибинна особистості усвідомлювати свою екзистенціальну ситуацію, себе. Як вважає Е. Фромм, коріння свободи духу, в подоланні нашої обмеженості, людському самопізнанні. Якщо людина пристосовуючись до соціальних умов, розкриває в собі такі риси характеру, які спонукають її до бажання діяти саме так, як їй доводиться діяти. Більшість теперішніх західних філософів, як біхевіорістського, так і гуманістичного напрямків дослідження, дослідження з проблем духовному становленню особистості, реалізації людиною своєї сутності, створювали на стику психології та педагогіки концепції з розвитку самореалізації викладачів, завдяки багаторічному досвіду у педагогіці [30]. Представимо систему поглядів на реалізацію особистісних можливостей в педагогіці в табличному вигляді (див. табл. 1.1).

К. Роджерс визначив прагнення до самореалізації як вроджене. Він прийшов до висновку, що «сутність природи людини орієнтована на рух вперед до певних цілей, конструктивна, реалістична і вельми заслуговує довіри». В уявленнях К. Роджерса людина, яка займається педагогікою, постає вельми свідомим суб'єктом незалежно від того, чи бажає досягати високих результатів у своєї діяльності, головне, щоб людина функціонувала повністю, тоді вона буде жити в гармонії з собою і оточуючими людьми. Для будь-якого виду діяльності необхідний мотив, що допомагає запуснути механізм саморозвитку. К. Роджерс

таким мотивом назвав – тенденцію актуалізації. Даний мотив розуміється, як спосіб розвинути і зберегти свою особистість, виявити і реалізувати всі закладені від природи якості. Життя має перетворитися на процес постійного пошуку, проб та помилок, причому результат укладений не в знятті напруги, а навпаки, в його підвищенні. У самоактуалізації людини і становленні його особистості велику роль відіграє здатність людини адекватно оцінити свої можливості і результати. Для цього необхідні чіткі уявлення про те, ким є людина, чого він вже досяг, а що хоче отримати в ідеалі [45].

Таблиця 1.1

Принципи самореалізації за різноманітними підходами

Автор	Акцентуація	Принципи
К. Роджерс	Прагнення і здатність до безперервного особистісного самовдосконалення	Інтегральний механізм саморегуляції поведінки шляхом впливу на Я-концепцію (позитивну, негативну, амбівалентну)
Г. Олпорт	Ядро-людське «Я», особистість-система	Системний підхід до і відкритої особистості і особистості, що розвивається, що прагне до самоактуалізації і реалізації свого життєвого потенціалу
У. Шутц	Самореалізація – це прагнення до радості самоздійснення.	Інтерперсональна теорія. Оцінка перспектив психологічних, біологічних, соціальних з метою розвитку і тренування.
А. Маслоу	Духовне становлення персоналій, що амореалізуються	Освоєння технології самоактуалізації та самореалізації шляхом виявлення шляхів до специфічності оточення та успіху
Л. Бінсвангер	Психічне здоров'я особистості – критерій духовності	Безперервність у становленні відкритість особистості, поглиблення в себе
А. Адлер	Особистісний сенс життя може пояснювати «індивідуальний педагогічний розвиток»	Основні сили розвитку особистості: почуття спільності, співпраця; прагнення до переваги, успіху, досконалості.
Е. Франкл	Самоактуалізація-побічний продукт здійснення сенсу	Інструмент та засіб збагнення універсального сенсу життя даної особистості – логотерапія

Сучасна система освіти, в тому числі і професійної, підходить до визначення особливостей становлення професіонала з позиції особистісно орієнтованого підходу (А. Асмолов, В. Слободчиков, І. Якиманська та інші). В основі цього підходу лежить принцип саморозвитку, що детермінує здатність особистості перетворювати власну життєдіяльність у предмет практичного

перетворення, що приводить до вищої форми життєдіяльності особистості – творчої самореалізації викладача закладів вищої освіти (Л. Мітіна). Особистісно-орієнтований підхід в освіті передбачає формування самостійності, творчої ініціативи і соціальної відповідальності викладача. Тільки творчий, самореалізується вчитель, всією своєю особистістю залучений в освітній процес, може створити умови для гармонійного розвитку учня. Це обумовлює гостру потребу в розробці технологій, що дозволяють вибудовувати особистісно-професійну траєкторію становлення педагога-професіонала, носія освітніх цінностей і активного, творчого суб'єкта, здатного втілити їх у професійній діяльності (В. Зарецький, Р. Каменський). У цьому зв'язку вивчення різних модальностей професійної самореалізації вчителя набуває особливої актуальності [39, с. 87].

Велика кількість досліджень присвячено вивченню самореалізації вчителів (С. Шеїн, Т. Тамбовцева, А. Бодальов, Г. Ковальов, А. Коротаєв, С. Рябченко та ін.) і педагогів (Е. Архипова, Л. Башлакова, Е. Панько, А. Ісмагілова, В. Петровський, Є. Субботский та ін.) Більшість авторів зупиняються на описі стилів, індивідуальних особливостей педагогів, які обумовлюють ті чи інші стильові прояви та оцінці їх виховного впливу. Необхідно відзначити, що питома вага наукових досліджень праці вчителя безсумнівно вище, ніж досліджень, присвячених вивченню особистості викладача.

А. Ісмагілова вперше застосувала полісистемний підхід до вивчення самореалізації педагогів і розробила узагальнюючу концепцію в руслі теорії і її метаіндивідуального світу. Такий підхід дозволив автору цілісно розглянути самореалізацію як педагогічну реальність і дати її характеристику через виділення структури стилю, форми активності, функцій стилю, детермінант і особливостей його розвитку [17].

Слідом за А. Ісмагіловою, під стилем педагогічного спілкування ми розуміємо відносно стійку, складну багаторівневу систему цілей, дій і операцій педагогічного спілкування, здійснюваного в найрізноманітніших ситуаціях

реалізації вихователем своєї професійної діяльності в конкретній соціальній спільності. У професійній діяльності полягають реальні можливості досягнення вершин людських прагнень, розкриття творчих потенціалів.

Щодо суспільної значимості самореалізації особистості в професійній сфері є актуальним питання про критерії даного процесу. Ю. Кухарчук виділяє три провідних критерії: професійна продуктивність, професійна ідентичність і професійна зрілість.

Одним із важливих умов професійного зростання особистості є формування свого стилю діяльності. У цілому ряді досліджень підкреслюється роль індивідуального стилю у становленні та вдосконаленні професійної майстерності. Індивідуальний стиль діяльності служить способом реалізації творчого потенціалу педагога і суттєво впливає на продуктивність його професійної праці.

У ряді досліджень особливостей становлення педагога розглядаються проблеми, пов'язані з навчанням педагогічної діяльності, аналізуються різні аспекти педагогічної спрямованості та мотивації студентів педагогічних спеціальностей, особливості формування педагогічних переконань та інше. Частина дослідних робіт присвячена складанню різного роду класифікацій особистості педагога. Вивченню структури педагогічної діяльності та педагогічного середовища, аналізу рушійних сил професійного розвитку вчителя присвячена інша частина робіт. Однак слід відмітити, що серед досліджень педагогічної діяльності та особистості педагога практично відсутні роботи, що враховують тендерний аспект. Більшість дослідників вивчає педагога взагалі, часто не враховуючи гендерних особливостей вибірки при інтерпретації даних. У той час як практика розподілу гендерних позицій на ринку праці показує, що переважна більшість з бажаючих отримати професію педагога – це жінки. Г. Бреслав і Б. Хасан відзначають, що фемінізація школи привела до реалізації жінкою специфічних організаційно-управлінських функцій в освіті, аналіз яких вимагає широкомасштабних психолого-педагогічних досліджень. Дійсно, професійний розвиток як безперервний

процес самоактуалізації особистості (А. Маслоу) пов'язане з цілою низкою проблем, що ускладнюють вільне досягнення особистістю «стану плідності» (Е. Фромм), істинної его-ідентичності (Е. Еріксон), в якій інтегративно, в гармонійному злитті представлені різні компоненти образу «Я» (К. Роджерс).

К. Роджерс об'єднав усі фактори в поняття «Я – концепція». Вона відображає ті характеристики, які людина розуміє про себе, то, як він себе сприймає. Саме «Я – концепція» показує те, ким би людина хотіла стати. Розбіжність між «Я» – реальним і «Я» – ідеальним дає поштовх до самовдосконалення, пошуку нових можливостей і особистісному зростанню. Однак, якщо розбіжність між двома цими змінними занадто велике, то можлива сильна тривога, що є стримуючим чинником у формуванні повноцінно функціонуючої особистості [23, с. 79].

З уявлень К. Роджерса, які вельми близькі до точки зору А. Маслоу, можна зробити наступний висновок. Людина, яка прагне до самореалізації, повинна подолати страх, тривоги, не боятися невдач, і формувати відповідність своїх можливостей і бажаних результатів. Як видно з розглянутих уявлень про самореалізації особистості в зарубіжних педагогічних теоріях, вони носять в основному описовий характер і базуються в основному на гуманістичному підході.

У педагогіці вивченням даної проблеми не займалися майже до кінця 1990-х років. Також чіткого визначення терміну не наводилося. Однак перші згадки про розвиток особистісного потенціалу можна зустріти в роботах В. Бехтерева. Він звертався до вивчення розвитку особистості та її здоров'я.

До поняття творчого потенціалу викладача зверталися багато науковців.

Одні науковці підкреслювали, що поняття потенціалу є одним з ключових у педагогіці, що ядро особистості складає система відносин людини до зовнішнього світу і до самого себе. Інші в рамках комплексного підходу до людини, виділяли ієрархію, супідрядні рівні психічної організації людини (індивід, особистість, індивідуальність). Виходячи з цього, в поняття потенціалу педагога було включено розвиток викладача як особистості і як

суб'єкта діяльності. Відмічається, що у взаємозв'язках їх особливостей, зумовлених природними властивостями індивіда, якраз і складається індивідуальність. Згідно з цією концепцією потенціал закладів вищої освіти закладений у взаємозв'язках системокомплексів властивостей різних рівнів організації людини – це напрямок пізніше знайшло відображення в роботах Т. Зінченко, Т. Кишко, Є. Степанової та інших [11].

Відомо, що лише в суспільно значущій діяльності можливо найбільш повне розкриття здібностей людини. Притому важливо, щоб здійснення цієї діяльності показувалося не тільки суспільству (ззовні), але і внутрішньою потребою самої особистості. В цьому випадку діяльність особистості стає самодіяльністю, а у даній діяльності здійснення її здібностей отримує характер самореалізації.

Зігмунд Фрейд був одним з перших, хто намагався побачити в головуючих інстинктах людини, як викладача, бажання самореалізуватися. За визначенням З. Фрейда, самореалізація, виявляється в «прагненні до задоволення» і розміщується в несвідомому шарі людської психіки, що властива людині з народження. Імперативні вимоги культури (правила, традиції, норми, і так далі) Цією інстинктивною потреби в самореалізації, основна функція яких складається в корекції за несвідомим, протистоять нав'язані суспільством норми у придушенні інстинктоподібних потреб [37].

Багато сторінок присвячує Е. Фромм опису та характеристиці потреби в самореалізації викладача. Він пов'язує її з потребами людини в цілісності й ідентифікації. Людина, як говорить Фромм, прагне пізнати сутність і сенс життя свого «Я», а не тільки те, що необхідно йому для виживання. Ця самореалізація може досягатися індивідом в якості вироблюваної їм системи орієнтацій у спілкуванні з іншими людьми. Ідентифікація почуття до самореалізації викладача і є те «відчуття», яке має змогу дозволити індивіду з повною підставою сказати про свою особистість як про «Я», і таким чином соціальне середовище активно впливає на дану потребу. Потреба викладача в самореалізації, за Фроммом, є екзистенціальною потребою – деякий психічний стан, незмінне і вічне у своїй

основі. Соціальні умови, у яких створює свою діяльність педагог здатні змінити лише засоби її задоволення: вона може знайти вихід у руйнуванні й творчості, у злочині й у любові тощо.

Потенціал людини представлений його здібностями, системою знань, умінь і навичок. На сьогоднішній день інтерес до питання самореалізації помітно зростає. Ймовірно, це пов'язано з тим, що в сучасному світі високо цінується особистість, здатна до самовдосконалення, розвитку і успішної адаптації до мінливих умов навколишнього середовища. Однак єдиного підходу щодо проблеми досі не сформульовано [37].

Традиційно виділяють «біологізаторські» теорії, в яких поняття самореалізації використовується в значенні адаптації, яка стає можливою в результаті реалізації людиною своїх можливостей і здібностей. Особистості відводиться пасивна позиція у відношенні самореалізації, особистість не прагне до розвитку і здійсненню своїх здібностей, це відбувається само собою в процесі життя. Поведінка детермінується несвідомими чинниками і умовами життя, в якій не відводиться місця активному, діяльному суб'єкту. Це не більше, ніж адаптація, задоволення дефіцитарної потреби. Адаптація може супроводжуватися самореалізацією, але спочатку на неї не орієнтована.

Також поняття самореалізації розробляється в різних теоріях росту, розвитку і досягнення, більшість когнітивних теорій. Відмінність цих теорій в тому, що тут людина розуміється як активний, діяльний суб'єкт, прагне до розвитку тих чи інших психічних структур. Разом з тим, згідно авторам теорій цього типу, у людини немає прагнення до самореалізації, розвиток і здійснення потенціалу проходить паралельно реалізації основної мотивації, визнається особистісно, над фізіологічної природи людської активності.

Автори експериментально показували, що людині притаманні справді людські потреби в досягненнях, причому в досягненнях більших, ніж просто забезпечення виживання. Автори теорій мотивації до зростання і оволодіння майстерності описують механізм мотивації до зростання і оволодіння майстерністю як розбіжність між тим, наскільки розвинений індивід в даний

момент, і тим, як він повинен бути розвинений для успішної адаптації до навколишнього середовища. З позиції авторів даних теорій, така розбіжність створює внутрішню напругу, яку індивід прагне послабити, розвиваючи навички і здібності. Напруга тут розуміється як мотивація поняття, що відображає ідею про те, що помірно негативний афективний стан пов'язано з наявністю розбіжності, чимось схожого на неприємні відчуття.

Г. Мюррей розробив список основних потреб, обов'язково властивих людям. У їх числі Г. Мюррей відводить особливу роль потреби в досягненні, яка трактується як подолання перешкод, досягнення високих стандартів, конкуренція і переваги над іншими, старання і перемога. Автор вважає потребу в досягненні деякої генералізованої потреби. Він говорить, що мотивацією до досягнення служить сам процес [35].

«До схожих висновків приходять і інший прихильник теорії потреб Д. Мак-Клелланд, який вважає, що мотив досягнення - це похідне від базового спонукання робити щось краще, причому не для схвалення або нагороди, а заради самого процесу, заради самореалізації» [25].

«А. Зобов і В. Келасьєв виявили дві групи факторів, що впливають на самореалізацію: 1) залежні від людини (ціннісні орієнтири, готовності до самобудови, гнучкість мислення, воля та інші); 2) не залежні від людини (соціальна ситуація, рівень життя, матеріальна забезпеченість, вплив на людини засобів масової інформації, стан екологічного середовища)» [35].

«З точки зору І. Смирнова вирішальним фактором в реалізації самого себе, свого потенціалу є не природні задатки людини самі по собі, а сформовані зовнішнім середовищем особистісні якості як продукт освіти і виховання, навчання праці. Е. Селезньова підкреслює, що викладач може самореалізуватися, як професіонал своєї справи» [50, с. 232].

Основною умовою самореалізації особистості є наявність у викладача розвиненої самосвідомості і рефлексії з актуалізованою спосібністю пізнавати себе і навколишній світ, реальні і потенційні здібності і можливості, інтереси та цінності, перспективи особистісного і професійного зростання [29].

У зв'язку з тим, що до цих пір по проблемі самореалізації у викладача немає єдиного підходу, ми спираємося на полісистемний підхід, різні особистісні утворення, взяті в системному розгляді, можуть розкриватися в мотиваційно-сміслових і інструментально-стильових складових цілісної особистості. Даний підхід дозволяє аналізувати індивідуальну своєрідність самореалізації особистості в єдності її ціннісно-сміслових, мотиваційно-потребносних, інструментальних, емоційно-вольових і рефлексивно-оцінних характеристиках. Єдність і взаємозв'язок цих характеристик дає можливість не тільки уявити самореалізацію викладача закладів вищої освіти як системну педагогічну освіту, але і розкрити різні міжрівневого зв'язку.

Отже, самореалізація являє собою вроджений характер. Адже характер та вподобання людини формуються з самого народження. Тому і бажання у самореалізації у всіх різне, різні переконання та цілі. Професійно-педагогічну самореалізацію визначаємо як індивідуальний процес і результат усвідомленого, цілеспрямованого здійснення потреб особистості викладача.

1.3. Умови успішної самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти

Умовами успішної творчої самореалізації сучасного педагога у закладі вищої освіти є:

- 1) високий рівень сформованості готовності педагога до інноваційної діяльності. Під готовністю ми розуміємо насамперед психологічний компонент, який формує потребу в створенні інновації, здібностей вчителя як дослідника до рефлексії;
- 2) компетентність, що передбачає наявність у педагога глибоких знань та досвіду у сфері здійснення досліджень, оволодіння передовим педагогічним досвідом, психолого-педагогічна грамотність;
- 3) педагогічна майстерність новатора, яке проявляється в сформуванні

умінь і навичок і має наслідком високу результативність і якість роботи.

До зовнішніх умов, які забезпечують реальну можливість для творчої самореалізації викладача в інноваційній діяльності, можна віднести наступні:

1) нормативно-регламентуючі умови створюють правові основи для здійснення інноваційної діяльності;

2) перспективно-цільові умови забезпечують спрямованість інноваційної діяльності вчителя відповідно до об'єктивно виникаючих суперечностей і потреб освітньої установи;

3) стимулюючі умови забезпечують сприятливу матеріальні і психологічні обставини для впровадження інноваційної роботи;

4) комунікативно-інформаційні умови забезпечують грамотність та безпеку суб'єктів інновації і створюють освітню та координаційну основу для інноваційної діяльності.

Основними шляхами підвищення рівня творчої самореалізації педагога ЗВО є: 1) формування стійких професійних інтересів; 2) створення системи профільно-особистісної самоосвіти педагогів; 3) формування у вчителя категоріального педагогічного ладу; 4) формування стійкої потреби в інтеграції та гармонізації себе; 5) навчання вчителя рефлексії діяльності [48, с. 97].

Таким чином, інновація служить удосконаленням освітнього процесу без шкоди соціально-психологічному клімату в колективі і здоров'я суб'єктів освітнього процесу. Готовність педагога ЗВО до інноваційної діяльності є внутрішньою умовою його професійної творчої самореалізації.

На підставі філософсько-методологічних передумов і даних гуманістичної психології можна виділити три шляхи досягнення мети вільного розвитку особистості. Перший шлях – це розвиток творчого потенціалу людини, його природних задатків. При цьому А. Маслоу підкреслює, що справжня творчість проявляється у людини не тільки в мистецтві або науці, але і в повсякденному реальному житті, в щоденному виборі ситуацій.

Другий шлях самореалізації людини – це розвиток здатності до автентичного способу існування. Автентичне буття – це усвідомлення людиною

дійсності свого буття, це життя «тут і тепер», коли людина досягає єдності свого буття і своєї власної особистості. Це усвідомлення відкривається людині за допомогою граничних переживань.

Третій шлях самореалізації – це формування в ньому здатності до особистісного зростання [4].

Процес самореалізації обмежують соціально-економічна ситуація, негативний вплив минулого досвіду, конформізм, механізми захисту, які породжують подвійне ставлення, відокремлюючи нас від самих себе. Самореалізація особистості викладача має будуватися через усвідомлення суб'єктом власних індивідуальних властивостей, рис, якостей і шляхів їх актуалізації. Педагоги мають бути здатними приймати рішення, що мотивуються потребами зростання.

До необхідних умов успішної самореалізації в організованому освітньому просторі закладу вищої освіти відносяться наступні:

- 1) переважна орієнтація педагога на суб'єктний досвід учня;
- 2) неодмінне використання рефлексивних процедур;
- 3) досягнення компромісу в інтерпретації результатів діагностики;
- 4) наявність можливостей для вільної комунікації;
- 5) підтримка в спробах усунення між «хочу-можу-є-треба»;
- 6) допомога в пошуку засобів реалізації діяльності;
- 7) облік індивідуальних особливостей і диференціювання педагогічних впливів при загальній гуманістичній орієнтації [16].

Необхідною умовою, що сприяє успішній самореалізації викладача вищої школи у професійній діяльності, є також наявність професійного здоров'я. «Максимальна професійна і особистісна самореалізації при збереженні здоров'я і життєвого потенціалу можливі за наявності такої важливої якості особистості, як життєстійкість. Поняття «життєстійкість» характеризує міру здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню збалансованість і не знижуючи успішності діяльності. Життєстійкість передбачає готовність «діяти всупереч». Найбільш повно досліджував

проблему життєстійкості американський психолог С. Мадді. У моделі життєстійкості С. Мадді три порівняно автономних компоненти: залученість, контроль, прийняття ризику. С. Мадді підкреслює важливість вираженості всіх трьох компонентів для збереження здоров'я і оптимального рівня працездатності та активності у стресогенних умовах. Життєстійкі переконання, з одного боку, впливають на оцінку ситуації – завдяки готовності активно діяти і впевненості в можливості впливати на ситуацію, вона може сприйматися як більш травматична. З другого боку, сприяє активному подоланню труднощів саме життєстійкість» [26, с. 147].

Основними напрямками професійно-особистісного розвитку викладачів також є: підвищення акмеологічної компетентності викладача вищої школи; розвиток професійної самосвідомості; навчання методам успішної професійної самореалізації; психологічне консультування викладачів з питань професійно-особистісного розвитку; навчання технологіям самопізнання; особистісно-професійний розвиток на основі технологій, що допомагають розвинути здібності; психолого-акмеологічний супровід професійної діяльності викладачів вищої школи; створення акмеологічного середовища на кафедрі, факультеті, ЗВО; підвищення рівня майстерності та професіоналізму викладача вищої школи; розвиток інноваційної позиції у викладацькій і науково-дослідній діяльності; оволодіння сучасними інтерактивними формами дистанційного навчання; розробка індивідуальних програм професійної самореалізації викладачів вищої школи [27].

Професійно-особистісна самореалізація викладача сприяє успішній професійній діяльності, в той же час потреба в професійній самореалізації стимулює розвиток. Творчість у роботі викладача закладу вищої освіти відіграє не аби яку важливу роль. Від його творчого самопочуття залежить половина успіху. Настрій обов'язково має відповідати тому, що буде вивчатися на занятті. Педагогу важливо за кілька хвилин до заняття залишитися наодинці зі своїми думками і почуттями. Оживити в своїй свідомості цільову установку заняття і логічний зв'язок його окремих ланок, витіснивши зі свідомості все

зайве. І неприпустимо відволікати викладача перед початком заняття сторонніми питаннями, розмовами, тим більше, робити йому зауваження або обговорювати невдачі його роботи. Викладач повинен бути мобілізований і готовий до будь чого, що може виникнути на занятті, не втрачаючи психологічної мети заняття та логічного зв'язку його структурних компонентів, залишитися вірним своєму стилю.

Встановлювати психологічний контакт з групою, причаровувати їх серця можуть тільки педагоги, що працюють творчо, із захопленням. І творчість має бути постійною, невичерпною. Це не важка праця, а норма педагогічної праці, яка повинна застосовуватися із задоволенням. Якщо викладач буде із задоволенням займатися своєю справою, він буде не тільки само реалізованим педагогом, але і само реалізованою особистістю.

Тактовне, справедливе поводження зі студентами допомагає створити на занятті ситуацію успіху для кожної людини, вселити в неї впевненість у своїх силах і бажання вчитися. Навіть разовий успіх впливає на психологічний стан студента, може вселяти в нього впевненість. Іноді жесту, погляду, інтонації достатньо, щоб заспокоїти невгамовних, підтримати невпевнених і нагородити знаючих і думаючих студентів – все це і сприяє створенню позитивних емоцій під час лекції чи семінару. За час роботи необхідно засвоїти головне правило поведінки: потрібно вести себе так, щоб студент був впевнений в тому, що вчитель його розуміє та поважає [44].

Сьогодні особливо актуально закласти в систему підготовки викладача ті компоненти, які сприяють активізації процесів усвідомлення студентами власної діяльності, самовизначення, формування необхідних професійно-значущих якостей, які в свою чергу забезпечували б успіх у спільній діяльності вчителя та учня. Така система передбачає наявність професійних знань, досвіду свідомого і творчого вибору оптимальних способів перетворювальної діяльності з багатьох альтернативних підходів, вміння мислити системно, самостійно виявляти потреби в інформаційному забезпеченні педагогічної діяльності. Тому в освітньому процесі коледжу в даний час робиться акцент не

на безмежне збагачення студентів знаннями, а на виховання творчих здібностей, на навчання способам пошуку нових знань.

Виділемо декілька функцій самоосвіти: 1) «екстенсивна» – накопичення, придбання нових знань; 2) «орієнтовна» – визначення себе в культурі і свого місця в суспільстві; 3) «компенсаторна» – подолання недоліків шкільного навчання, ліквідація «білих плям» у своїй освіті; 4) «саморозвитку» – вдосконалення особистої картини світу. Своєї свідомості, пам'яті, мислення, творчих якостей; 5) «методологічна» – подолання професійної вузькості, добудовування картини світу; 6) «комунікативна» – встановлення зв'язків між науками, професіями, станами, віками; 7) «співтворча» – супутні, сприяння творчій роботі, неодмінна доповнення її; 8) «омолодження» – подолання інерції власного мислення, попередження застою в суспільній позиції [27].

Самоосвіта – необхідна постійний доданок в житті культурного, освіченого людини. Самоосвіта цінне не як вузьке накопичення знань, а як шлях розвитку і інтелекту, і особистості в цілому, тобто формування людиною різних сторін свого духовного «Я». Але, для того щоб отримати бажаний результат і наблизити свій реальний образ до ідеалу, потрібно вміти управляти власним розвитком. Необхідно вибудувати свою освітню стратегію, яка б враховувала конкретні особливості і запити, а також освітню траєкторію - як спосіб досягнення бажаної мети.

Позначимо фактори, які можуть послужити джерелами самоосвіти:

1. Традиційний - книги, періодична преса, засоби масової інформації, Інтернет. Багато проблем, що з'являються в сучасному житті, не були відображені в літературі раніше, і тому їх осмислення можливо тільки шляхом знайомства з актуальними і новими публікаціями, через знайомство з думкою вчених. Тому необхідно уважно стежити за новими виданнями.

2. Дослідницька діяльність. Дослідницька діяльність - неодмінна складова педагогічної праці. У систематичному самоосвіті важливо визначитися з темою дослідження, найбільш цікавою, на думку студента, і розглядати її з різних позицій. Дослідницька діяльність допомагає знайти однодумців, познайомитися

з фахівцями з тієї чи іншої проблеми.

3. Навчання на різних курсах. Цілком очевидно, що грамотний фахівець повинен володіти не тільки знаннями про безпосередній предмет професійної діяльності, але й різноманітними вміннями, необхідними для її здійснення (курси стенографії, курси навчання роботі в мережі Інтернет, вивчення іноземної мови).

4. Навколишня дійсність: події, які відбуваються навколо; люди, з якими відбувається спілкування, їх знання та досвід. Необхідно відзначити важливість сприйняття інформації, яка потрапляє в поле зору. Необхідно постаратися навчитися перетворювати її в максимально корисну для себе. Співпраця з оточуючими людьми дає інформацію про власну особистість. Ставлення оточуючих дозволяє вчасно відкоригувати свої недоліки, перебудувати манеру спілкування, розвинути емпатичних здібностей.

Система самоосвіти педагога повинна бути заснована на двох принципах:

1) свобода вчитися – тільки те, що є вибором самої людини, приносить радість і засмучення, тільки за самостійний вибір людина несе відповідальність перед самим собою й іншими людьми (К. Роджерс);

2) розвиток та освіта жодній людині не можуть бути дані або повідомлені. Кожен, хто бажає до них прилучитися, повинен досягти це власними силами, власною напругою. Ззовні він може отримати тільки початкову мотивацію, яка поступово переростає в бажання самовдосконалюватися, а потім творити (А. Дистервег).

Отже, коли людина знаходить свою життєву нішу, його існування стає більш розміреним і впорядкованим.

Таким чином, нами були виділені наступні педагогічні умови самореалізації особистості викладача:

1) суб'єктно-цілісні умови дозволяють зв'язати цілі вузівської освіти студентів з їх педагогами за допомогою спеціального моделювання змісту освіти: а) актуалізація суб'єктного досвіду педагогів і його включення в зміст професійної підготовки; б) формування вміння педагога керувати своєю

діяльністю, тобто уміння розширювати свої суб'єктні функції як носія суб'єктного досвіду в процесі діяльності; в) актуалізація продуктивної пізнавальної діяльності, яка розвиває творчий потенціал; г) формування перспективно-спонукаючих мотивів і цілей у професійній діяльності;

2) діяльнісно-формуючі умови самореалізації викладачів покликані інтенсифікувати відповідно до потреб самих педагогів із цілями вузівської освіти процес навчально-професійної діяльності в період роботи у ЗВО їх самореалізації в ході цього процесу: а) компетентність викладачів, які здійснюють професійну підготовку студентів з метою їх самореалізації; б) побудова системи міжособистісних і ділових відносин, відповідних нормам культури спілкування із позицій гуманістичних принципів; в) рефлексивне управління діяльністю студентів з боку педагога.

3) методико-технологічні умови самореалізації – це передусім використання різних форм, методів і прийомів навчання: а) розкриття психологічних резервів і особистісного потенціалу викладача – здібностей, компетентності, збільшення міри їх особистісної свободи, стимулювання процесів цілепокладання і ціліствердження; б) формування досвіду самоорганізації та культури праці в умовах реалізації діяльнісно-комунікативної парадигми освіти; в) розвиток здібностей до трансформації того чи іншого (предметного) змісту в діяльнісно-комунікативній формі; г) формування професійно-технологічної культури. [44]

Всі представлені вище умови взаємопов'язані. Так, наприклад, розширення суб'єктних функцій викладача в процесі професійної діяльності, передача компонентів професійної діяльності самому студенту можливі тільки при рефлексивній керуючій дії з боку викладача. Організація викладачем роботи, спрямованої на вдосконалення вмінь самоврядування навчально-професійної діяльності, припускає розширення суб'єктних функцій у процесі її реалізації, де студенту надається можливість вибирати зміст, вид та форму виконання навчальних завдань, узгоджуючи зі своїм суб'єктним досвідом та інше.

Ми також можемо виділити критерії та показники професійно-педагогічної самореалізації особистості викладача ЗВО (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Показники самореалізованої особистості викладача ЗВО

№	Показники
1	Креативність особистості викладача в педагогічній діяльності
2	Розробка нових технологій викладання
3	Особистісна включеність викладача в роботу, що ним виконується
4	Пізнання себе та використання отриманої інформації у ході педагогічної діяльності
5	Самоактуалізація можливостей та ресурсів розвитку Я-професійного
6	Механізмибору та аналізу інформації про задоволеність професійно-педагогічною самореалізацією
7	Самотвердження в педагогічній діяльності
8	Використання фізичних та психічних можливостей своєї особистості
9	Безпосередня задоволеність
10	Полярність почуттів
11	Використання результатів науково-дослідницької діяльності в навчальному процесі
12	Оригінальність, неповторність продуктів професійно-педагогічної самореалізації

Таким чином, для успішної самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти варто дотримуватися наступних правил, таких як створення сприятливих умов для професійної діяльності, мікроклімату у колективні та розвитку творчих та наукових здобутків викладача. Також кожен викладач бажає одержати вчений ступінь, рівень якого залежить вже від самої людини. Але самореалізація особистості – процес настільки індивідуальний, що немає чітких критеріїв, як потрібно діяти, для того, щоб досягти бажаного результату. Необхідно тільки завжди залишатися людиною та зберігати високі моральні цінності.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Методика проведення експериментального дослідження

Для вивчення проблеми самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти, нами було проведено дослідження, яке проходило в Запорізькому авіаційному коледжі ім. О.Г. Івченко. В ньому взяло участь 28 педагогів цього освітнього закладу, яких ми поділили на дві групи – експериментальну і контрольну (по 14 педагогів).

Викладачам було запропоновано пройти дві психодіагностичні методики – тест «Рефлексія на саморозвиток» та «Самоактуалізаційний тест». Кожному з учасників опитування був запропонований тест та бланк для відповідей. Це було потрібно для того, щоб на початку нашого дослідження діагностувати їх прагнення до самоактуалізації та самореалізації в професійній діяльності.

«Самоактуалізаційний тест» (Ю. Альшина та ін.) дозволяє визначити ціннісну орієнтацію, гнучкість поведінки, самоповагу і самоприйняття і т. д.

Він складається з 126 пунктів, кожний з яких включає два судження ціннісного чи поведінкового характеру. САТ вимірює самоактуалізацію за двома базовими і низкою додаткових шкал. Базовими є шкали компетентності в часі і підтримки. 12 додаткових шкал становлять 6 блоків – по дві у кожному. Кожен пункт тесту входить в одну або більше додаткових шкал і, як правило, в одну базову. Таким чином, додаткові шкали фактично включені в основні, вони змістовно складаються з тих же пунктів. Подібна структура тесту дозволяє діагностувати велике число показників, не збільшуючи при цьому значною мірою обсяг тесту.

Тест «Рефлексія на саморозвиток» (Л. Бережнова) включає 18 питань і по три відповіді на кожне. Однозначно вибрані відповіді дозволяють визначити

рівень прагнення до саморозвитку, самооцінку своїх якостей, сприяють саморозвитку, оцінку можливостей реалізації себе в професійній діяльності.

Після того, як було завершено опитування, ми домовилися з викладачами, що входили до експериментальної групи, про час зустрічі у Zoom для проведення занять на підвищення їх прагнення до самореалізації в педагогічній діяльності. Кожне заняття проходило згідно розробленої нами тренінгової програми, що являє собою комплекс з п'яти практичних занять. (Додаток А). Викладачі, які були членами контрольної групи у тренінгових заняттях участь не брали.

Заняття 1 спрямоване на визначення своїх мотивів та потреб в професійній діяльності.

Вправа «Самопрезентація».

Ведучий тренінгу просить всіх учасників розповісти про себе. Важливо говорити не стільки про біографію, скільки про своїх особистісних якості. Учасники тренінгу можуть ставити уточнюючі питання. Акцент необхідно робити на позитивних якостях.

Вправа «Обговорення правил роботи в групі».

Ведучий пояснює учасникам основні принципи та особливості тренінгової роботи. Учасники тренінгу приступають до обговорення правил роботи в групі. За підсумками обговорення визначаються правила, які приймають всі учасники групи.

Вправа «Хочу – не хочу, але роблю ...».

Учасникам пропонується на окремих аркушах написати:

- Три речі (це можуть бути обов'язки, заняття, розваги, справи тощо), які вам хотілося б робити частіше.

- Три речі, які вам хотілося б перестати робити в тій мірі, в якій ви їх робите, або ж зовсім не робити.

- Тепер поясніть, чому ви не робите достатньо першого і робите занадто багато другого.

За підсумками даної вправи відбувається обговорення того, в чому

викликало утруднення з боку учасників тренінгу.

Вправа «Усвідомлення відповідальності».

Вправа виконується в колі. Кожен учасник згадує випадок зі своєї професійної практики, коли він був в конфліктній ситуації або скрутному становищі. Потім кожен повинен розповісти про нього спочатку з позиції «Жертви обставин», а потім з позиції «Відповідальної людини з високою самоповагою, який в даній ситуації виявився не на висоті». Учасники повинні слухати один одного без коментарів.

Після цього проводиться обговорення вправи, де особлива увага приділяється питанню: які були рушійні мотиви в цій чи іншій ситуації? За підсумками проведеного заняття проходить загальний аналіз того, що відбувалося протягом заняття з метою усвідомлення і зміцнення своїх професійних мотивів.

Вправа «Моя робота».

Учасники складають розповідь про свою роботу в довільній формі, але важливо, щоб у розповіді були відповіді на наступні питання:

- Чи маю я чітку картину про свою роботу та її цілі?
- Що потрібно робити, щоб досягти високих результатів у професійній діяльності?
- Чи допомагає мені робота в досягненні інших життєвих цілей?
- Які мої цілі просування по службі?
- Яку роботу я хочу виконувати через 10 років?
- Чи є у мене ентузіазм і прагнення до роботи?
- Що є для мене провідним мотивом професійної діяльності в даний час?
- Які сильні та слабкі сторони моїх мотивів професійної діяльності?

В кінці заняття проходить обговорення тих складнощів, які виникли в учасників тренінгу в ході складання розповіді. При бажанні учасники надають свою розповідь на загальне обговорення.

Заняття 2 направлено на розвиток в учасників комунікативних навичок.

Вправа «Леопольд».

Мета: відпрацювати навички переконання, вміння знаходити підхід до людей.

З групи вибирається одна «миша», всі інші стають «котами». Кожен «кіт» отримує папірець зі своїм ім'ям, одного з них звать Леопольдом, а всіх інших – іншими котячими іменами, наприклад, Василем, Муркою і т.д. При цьому Леопольдом може стати будь-який учасник. У даній вправі котам потрібно буде переконати мишу, що вони нешкідливі і з ними можна мати справу. З усіх котів тільки одного звать Леопольд і саме він хоче подружитися з мишами. Всі інші коти – небезпечні хижаки, які тільки прикидаються дружелюбними. Завдання кожного кота – переконати мишу, що саме він – нешкідливий Леопольд. Завдання миші – визначити справжнього Леопольда.

Котам дається 5 хвилин на підготовку, після чого вони виступають, пояснюючи «миші», чому вони нешкідливі. «Миша» оцінює виступи і каже, кому з котів вона повірила.

Після завершення вправи учасники відповідають на питання: Чому ми довіряємо одній людині, але не довіряємо іншому? Що можна зробити для того, щоб нам більше довіряли?

Вправа «Передати одним словом».

Мета: підкреслити важливість інтонацій у процесі комунікації.

Ведучий тренінгу надає учасникам картки, на яких написані назви емоцій, і вони, не показуючи їх іншим учасникам, кажуть слово «Здрастуйте» з інтонацією, відповідної емоції, написаної на їх картці. Решта відгадують, яку емоцію намагався зобразити учасник.

Після завершення вправи учасники відповідають на запитання: Наскільки легко вдавалося вгадати емоцію з інтонацій? У реальному житті, наскільки часто в телефонній розмові ви по інтонації з перших слів розумієте, в якому настрої перебуває ваш співрозмовник?

Вправа «Три закони спілкування».

Мета: розвинути навички невербального спілкування, групової дискусії, логічного мислення.

Група ділиться на 2 рівні частини (земляни й інопланетяни). Земляни відключаються на декілька хвилин. Тренер дає інопланетянам інструкцію: «На вашу планету прилетів корабель Землян. Їх завдання будь-яким способом з'ясувати ті правила, за якими ви спілкуєтеся з гостями планети. Ці правила такі:

1. Землянам чоловічої статі можуть відповідати тільки особини жіночої статі вашої планети, і на всі питання тільки «так»
2. Землянам жіночої статі на всі їхні запитання відповідають тільки інопланетяни чоловічої статі, і завжди «ні»
3. Контакти між особинами однієї статі з різних планет неможливі (відмова демонструється невербально, без слів, але виразно)».

Заходять Земляни. Для Землян інструкція: «Ви прилітаєте на планету інопланетян, на якій діють 3 закони спілкування. Ви можете, яким завгодно способом, вступати в контакт з інопланетянами. Ваше завдання – зрозуміти ці 3 закони. У вас є для цього максимум 20 хвилин, але ви можете зупинити гру, якщо будете готові дати відповідь раніше».

Вправа «Моя проблема в спілкуванні».

Випишіть в короткій, лаконічній формі відповідь на питання: «У чому полягає твоя основна проблема в спілкуванні?». Відповіді передаються тренеру та нумеруються. Потім кожен учасник довільно обирає будь-який номер відповіді, читає її і намагається знайти прийом, за допомогою якого він зміг би вийти з даної проблеми. Група слухає його пропозицію і оцінює, чи правильно зрозуміла відповідна проблема і чи дійсно запропонований прийом сприяє її вирішенню.

Після завершення вправи учасники відповідають на питання: Що ви відчували, виконуючи вправу?

Заняття 3 має за мету виробити та закріпити в учасників навички самостійного подолання перешкод, які виникають на шляху процесу професійного самовдосконалення.

Вправа «Мій портрет очима інших».

Мета: усвідомлення учасниками того, які почуття, ставлення, форми поведінки актуалізуються у партнерів по групі у відповідь на власні форми вербальної та невербальної поведінки.

Тренер звертається до учасників групи із запитанням: «Чи є серед Вас бажаючі отримати свій психологічний портрет?» Бажаючим (1-2 учасники) пропонується зайняти «гарячий стілець». Решта учасників стають «художниками», які «малюють» портрети вибраних викладачів. Тренер додатково деталізує інструкцію: «Не важливою є зовнішня схожість, адже Ви малюєте психологічний портрет, тому зображення можуть нести метафоричний зміст, бути з підтекстом, у вигляді предмету, візерунку, кольорових плям, об'єктів природи тощо. Обмежень немає, Ви вільні у виборі способів зображення внутрішнього світу людини». Малювання триває 7-10 хвилин. Після цього малюнки виставляються для загального огляду, проводиться групова рефлексія: обговорення відчуттів, викликаних процесом створення «портретів», пояснення зображеного; обговорення почуттів учасників, котрих малювали, інтерпретація зображень, висловлення згоди чи незгоди із «портретом».

Вправа «Зняття внутрішніх обмежень».

На шляху до досягнення наших цілей зустрічаються перепони. Їх можна розділити на зовнішні і внутрішні. Коли ми стомилися, ми говоримо «Я не можу...» Зараз ми спробуємо крок за кроком здолати деякі наші внутрішні обмеження:

- 1) Запишіть 5 раз фразу «Я не можу...».
 - 2) Допишіть, що ви не можете.
 - 3) Закресліть слово «можу» у всіх реченнях і напишіть зверху «хочу».
 - 4) Прочитайте, що у Вас вийшло.
 - 5) Закресліть частку «не». Прочитайте, мисленно сприймаючи зміст речення і наголошуючи слово «хочу».
 - 6) Допишіть після слова «хочу» словосполучення «...і легко можу».
- Тепер зачитайте вголос речення. Головне: послідовність, виразність,

делікатність.

Рефлексія: Що Ви відчували, читаючи останній запис?

Вправа «Хто я?» (15 хвилин).

Мета: розвивати навички професійної рефлексії.

На аркуші зробити кругову діаграму та визначитись у співвідношенні схильності до різних позицій педагогічного спілкування: колеги, студенти, батьки.

Рефлексія:

- Яка позиція переважає у Вашій діаграмі?

- Що Ви відчуваєте: задоволення собою чи бажання щось змінити?

Вправа «Уяви себе дитиною».

Мета: вдосконалення вміння аналізувати свої вчинки та поведінку загалом, прагнення виявляти власні позитивні якості та недоліки.

Ведучий «У кожному із нас досі живе дитина, адже дуже часто наші думки про себе ґрунтуються на тому, що ми чули в дитинстві. Основою нашого життєвого сценарію є те, як нас запрограмували у дитинстві. На аркуші паперу зліва запишіть список всіх негативних суджень про себе, які ви чули у дитинстві від батьків, вихователів, вчителів, родичів. А справа запишіть все те хороше, що говорили ці ж люди». На записи відводиться 5 хвилин.

Рефлексія відчуттів: Який із списків довший, які відчуття це викликає? Який із них більшою мірою визначає Ваше ставлення до себе?

Вправа «Бути педагогом – це ...».

Кожен учасник тренінгу повинен висловитися спочатку: «Педагогом бути добре, тому що ...», потім «Педагогом бути погано, тому що ...».

Заняття 4 направлене на розвиток емпатії у педагогів.

Вправа «Зрозумій іншого».

Кожен учасник протягом двох-трьох хвилин описує емоційний стан будь-якого учасника групи. Необхідно уявити собі, відчути людину, її стан, переживання і все це викласти на папері. Потім всі записи зачитуються вголос і підтверджується їх достовірність.

Вправа «Відображення почуттів».

Всі учасники розбиваються на пари. Перший член пари вимовляє емоційно забарвлену фразу. Другий учасник спочатку викладає своїми словами зміст того, що почув, а потім намагається визначити почуття, яке відчував його партнер в момент виголошення фрази. Партнер оцінює точність обох віддзеркалень. Потім учасники змінюються ролями.

Вправа «Розуміння».

Учасникам групи пропонується об'єднатися в групи по три-чотири людини і розподілити між собою ролі: 1) мовця, 2) слухача, 3) відчуваючого.

Завдання для мовця: згадати і розповісти ситуацію, в якій були пережиті сильні почуття. Це може бути епізод, насичений як позитивними, так і негативними переживаннями.

Завдання для слухача: передати зміст почутого без інтерпретацій та оцінок.

Завдання для відчуваючого: зрозуміти й описати почуття мовця, про які він почув і які переживає «тут і зараз».

Потім обговорюються переживання учасників групи, як під час виголошення фраз, так і під час їх сприйняття.

Вправа «Телефонна розмова».

Вправа виконується в парах. Партнери вимикають відео зображення й імітують телефонну розмову, в ході якої за манерою говорити, по інтонації голосу партнера вони повинні визначити його емоційний стан.

Потім обговорюються результати виконання завдання.

Заняття 5 спрямовано на розвиток в учасників креативних та творчих здібностей.

Вправа «Розвиток творчості».

Тренер обирає одного з учасників і називає який-небудь предмет. Той, кого обрали, повинен буде назвати три нестандартних, нетрадиційних способа використання цього предмета і потім обирає наступного учасника, назвавши інший предмет.

Рефлексія: У чому полягали основні труднощі, з якими ви зіткнулися при виконанні завдання? Які стани виникали і як вони змінювалися в ході роботи? Що вам допомагало справлятися з поставленим завданням?

Вправа «Застосування предметів».

Мета: розвиток творчого інтелекту.

За дві хвилини знайдіть якомога більше застосувань для взуттєвого шнурка і запишіть їх.

Питання для обговорення: Складно було вигадувати нове застосування простим і знайомим речам? Як можна застосовувати ваш предмет? Про що змусило задуматися цю вправу?

Вправа «Творче життя».

Мета: узагальнити уявлення приватників про свої творчі здібності і знайти своє творче начало.

Учасники об'єднуються в групи по 4-5 осіб, отримують завдання: сформулювати перелік рекомендацій, які дозволять «зробити більш творчим власне життя», і записати їх. Сформовані рекомендації повинні бути реальними, які можуть бути втілені в життя всіма учасниками або хоча б більшістю з них (тобто не мати на увазі наявність будь-яких здібностей, що рідко зустрічаються, занадто великих матеріальних витрат і т.п.).

Вправа «Незвичайні дії».

Мета: перенесення знань і вмінь, пов'язаних з креативністю, на розгляд власного життя, підвищення відкритості до нового життєвого досвіду.

Кожному з учасників ведучий тренінгу пропонує згадати яку-небудь свою незвичайну, оригінальну дію, дивний і не цілком зрозумілий з позиції здорового глузду вчинок, здійснений протягом останніх одного-двох місяців (на роздуми дається 2-4 хв.). Потім учасників просять коротко розповісти про нього, а також прокоментувати: У чому саме вони бачать незвичайність цієї дії? Що, з їхньої точки зору, до нього спонукало? Як вони оцінюють це дію «заднім числом» - до чого воно призвело, чи варто було його робити?

Обговорення: Чи були в учасників останнім часом ситуації, коли

здійснити щось незвичайне хотілося, але щось зупинило? Якщо так, то, що саме зупинило їх, і як це оцінюється «заднім числом» - чи правильно, що дія не скоєна, або все-таки краще було б її зробити? Чиї незвичайні дії учасникам захотілося повторити?

Після завершення тренінгових занять, як експериментальній, так і контрольній групі, було знову запропоновано пройти «Самоактуалізаційний тест» і тест «Рефлексія на саморозвиток».

2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження

З метою вивчення самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти нами було проведено дослідження, у якому взяли участь 28 педагогів.

Аналіз даних діагностики по «Самоактуалізаційному тесту» в експериментальній групі показує, що за шкалою «Орієнтація в часі», яка показує правильність орієнтації людини в часі, більшість викладачів (13 осіб) мають високі бали (7-12 балів) і тільки один – низький (4 бали). В контрольній групі також більшість учасників (11 викладачів) мають високі бали по цій шкалі (7-11 балів) і три – низький (4-5 балів).

Високий бал по шкалі говорить про те, що особистість правильно орієнтована в часі, розглядає його в єдності минулого, теперішнього і майбутнього. Така людина не відкладає життя на завтра, живе не минули, а теперішнім, сприймаючи його, однаково, в єдності з минулим і майбутнім. У людини, яка компетентна в часі, надії розумно пов'язані з поставленими в даному часі цілями. Його віра в майбутнє спирається на реалістичні плани.

Людина, що має низький бал по шкалі «Орієнтація в часі», орієнтується в часі невірно. Він або живе минулим (його мучить каяття за скоєні вчинки, турбують спогади про нанесені йому образи, він відчуває постійні докори сумління), або живе майбутнім (будує нездійсненні плани, має надію на неможливе, ставить перед собою нереальні цілі). Така людина вважає, що

ідеали та цілі можуть бути засобами, за допомогою яких задовольняються потреби в прихильності, любові, визнанні, захопленні. Вважається, що нереальні цілі виникають у людини, коли вона не здатна сприйняти себе такою, якою вона є в дійсності. Це затримує природний розвиток особистості та сприяє виникненню в людини почуття неповноцінності. Прагнучи до помилкових цілей, людина перетворює своє життя в пекло. Люди, що живуть майбутнім, мають страх за своє життя. Особистість з невисоким рівнем самоактуалізації не співвідносить минуле і майбутнє з теперішнім. Така людина може орієнтуватися тільки на майбутнє або тільки на теперішнє, тобто його цілі не пов'язані з поточною дійсністю, а минулий досвід мало впливає на поведінку. Він не живе «тут і зараз», не усвідомлює сенс і значимість здійснюваних дій, здійснює вчинки несвідомо, а під тиском зовнішніх обставин.

За отриманими результатами можна говорити про те, що більшість викладачів як в контрольній, так і в експериментальній групах добре орієнтуються в часі.

Шкала «Підтримки» чи «Опори на себе» є другим основним параметром особистості, яка самоактуалізується. Цей параметр визначає спрямованість особистості на себе та її направленість на інших, тобто чи керується людина своїми власними цілями, переконаннями, установками та принципами, чи вона схильна до впливу на неї зовнішніх обставин, думці інших людей. Більшість опитаних в експериментальній групі (11 осіб) мають достатньо високі бали по даній шкалі (42-64 бали) і три особи – низький (24-32 бала). В контрольній групі також більшість учасників (12 викладачів) мають високі бали по цій шкалі (44-57 балів) і два – низький (23 і 34 бали).

Людина, що має високий бал по шкалі «Підтримка» володіє внутрішньою підтримкою, керується в основному власними внутрішніми принципами і мотивацією. Така особистість не схильна до зовнішнього впливу, вільна у виборі. Для людини, яка самоактуалізується, характерно певне співвідношення орієнтації на себе та орієнтації на інших. В деякій мірі ця особистість чутлива

до схвалення, прихильності, гарному відношенню між людьми, але набагато менше, ніж особистість, яка орієнтована тільки на інших. Вона є вільною, але її свобода не є результатом боротьби з іншими. Особистість, яка самоактуалізується, в своїх діях опирається на власні почуття і думки, критично сприймає дію зовнішніх обставин і творчо розширює нечисленні початкові принципи, які є для неї керівними.

Низький бал по даній шкалі дає нам зрозуміти, що людина, яка володіє зовнішньою підтримкою, в більшій мірі схильна до впливу зовнішніх сил. Її поведінка більш орієнтована на думку інших, а не на власну, схвалення інших людей для неї є вищою ціллю. Таку людину характеризує ненаситна потреба в прихильності, у впевненості, що її люблять.

За отриманими результатами можна говорити про те, що більшість викладачів як в контрольній, так і в експериментальній групах дотримуються власних принципів і не схильні до зовнішніх впливів.

Шкала «Ціннісні орієнтації» вимірює ступінь того, на скільки людина керується цінностями, притаманними особистості, що самоактуалізується. Більшість опитаних в експериментальній групі (10 викладачів) мають достатньо високі бали по даній шкалі (10-16 балів) і чотири особи – низький (4-8 балів). В контрольній групі також більшість учасників (9 викладачів) мають високі бали по цій шкалі (10-15 балів) і п'ять – низький (4-8 балів).

Високий бал по шкалі «Ціннісні орієнтації» означає, що людина дотримується тих ідеалів, цінностей, за якими живуть особистості, які самоактуалізуються. Низький бал означає, що людина відкидає ці принципи.

За шкалою «Гнучкість поведінки» ми оцінювали гнучкість поведінки в різноманітних ситуаціях, гнучкість використання стандартних оцінок, принципів. Більшість опитаних в експериментальній групі (10 осіб) мають достатньо високі бали по даній шкалі (10-16 балів) і чотири особи – низький (4-8 балів). В контрольній групі також більшість учасників (9 викладачів) мають високі бали по цій шкалі (10-15 балів) і п'ять – низький (4-8 балів).

Особа, яка має високий бал за цією шкалою, може швидко реагувати на

ситуацію, що змінюється, її розумність при використанні деяких стандартних принципів. Низький бал означає догматизм, який проявляється в тому, що особа, яка не самоактуалізувалася, жорстко притримується загальних принципів.

За шкалою «Сенситивність» ми мали можливість виміряти те, наскільки глибоко й тонко викладачі відчувають себе, свої власні переживання і потреби. В експериментальній групі 8 викладачів мають достатньо високий бал по даній шкалі (6-8 балів) і 5 – низький (1-3 бали). В контрольній групі 7 викладачів мають високі бали (6-7 балів), і 7 – низькі (3-4 бали). Висока оцінка показує, наскільки людина є чутливою до власних переживань і потреб. Низький бал передбачає бездушність.

Шкала «Спонтанність» дає змогу виміряти здатність викладачів до спонтанного вираження своїх почуттів, бути самим собою. В експериментальній групі 6 викладачів мають достатньо високий бал по даній шкалі (6-8 балів) і 9 – низький (4-5 балів). В контрольній групі 6 осіб мають високі показники (6-8 балів) і 9 – низькі (2-5 балів). Висока оцінка показує, наскільки людина є чутливою до власних переживань і потреб. Низький бал означає, що людина побоюється відкрито проявляти свої почуття.

За шкалою «Самоповага» ми виміряли здатність педагогів до самоповаги. В експериментальній групі 9 викладачів мають достатньо високий бал по даній шкалі (8-12 балів) і 5 – низький (2-5 балів). В контрольній групі 9 осіб мають високі бали (7-10 балів) і 6 – низький (3-6 балів). Висока оцінка означає, що людина високо цінує себе, подобається собі при умові, якщо для цього є об'єктивні підстави. Низький бал говорить про низьку самоповагу.

Шкала «Самоприйняття» вимірює здатність особи приймати себе всупереч своїй слабкості. В експериментальній групі 8 викладачів мають достатньо високий бал по даній шкалі (11-16 балів) і 6 – низький (3-10 балів). В контрольній групі 9 викладачів мають високі бали (11-14 балів) і 5 – низькі (7-9 балів). Більшість викладачів сприймають себе такими, якими вони є, зі всіма своїми недоліками і слабостями.

Шкала «Погляд на природу людини» оцінює розуміння людської природи, мужності та жіночності. В експериментальній групі 10 педагогів мають достатньо високий бал по даній шкалі (5-6 балів) і 4 – низький (3 бали). В контрольній групі 7 викладачів мають високі бали (5-7 балів) і 5 – низькі (1-4 бали). Особистість, яка має високі бали по даній шкалі вважає, що в природі людини співіснують добро та зло, без чуттєвості і чуттєвості. Низький бал означає, що людина, яка самоактуалізується, вважає зло – найбільш характерне для природи людини.

По шкалі «Синергічність» ми виміряли здатність викладачів до цілісного сприйняття світу і людей, здатність знаходити закономірні зв'язки у всіх явищах життя, розуміти, що такі протилежності, як робота та гра, егоїзм та безкорисність, не є антагоністичними. В експериментальній групі 8 педагогів мають достатньо високий бал по даній шкалі (3-4 бали) і 6 – низький (1-2 бали). В контрольній групі 8 викладачів мають високі бали (3-5 балів) і 4 – низькі (1-2 бали). Отже, більшість викладачів здатні розумно пов'язувати суперечливі життєві явища.

Шкала «Прийняття агресії» вимірює здатність людини приймати власну агресію як природне явище. В експериментальній групі 10 викладачів мають низький бал по даній шкалі (2-6 балів) і 4 – високий (8-9 балів). В контрольній групі 9 педагогів мають низькі бали (2-7 балів) і 5 – високі (8-9 балів). Отже, у більшості педагогів проявляється низький рівень сприйняття агресії, тому вони подавляють її в собі.

За шкалою «Контактність» ми змогли виміряти у педагогів здатність до встановлення глибоких і тісних контактів з оточуючими. В експериментальній групі 9 викладачів мають достатньо високий бал по даній шкалі (10-15 балів) і 5 – низький (3-8 балів). В контрольній групі 8 осіб мають високі бали (10-16 балів) і 6 – низькі (7-9 балів).

Шкала «Пізнавальні потреби» встановлює ступінь вираженості в людини прагнення до придбання знань про навколишній світ. В експериментальній групі 12 викладачів мають низький бал по даній шкалі (3-9 балів) і 2 – високий

(11 балів). В контрольній групі 13 педагогів мають низькі бали (3-8 балів) і 1 – високий (10 балів). Отже, у більшості викладачів слабо виражені пізнавальні потреби.

Шкала «Креативність» вимірює вираженість направленості особистості. В експериментальній групі 9 викладачів мають достатньо високий бал по даній шкалі (6-9 балів) і 5 – низький (3-5 балів). В контрольній групі 8 викладачів мають високі бали (6-9 балів) і 6 – низькі (3-5 балів). Отже у більшості педагогів розвинутий творчий потенціал.

Проаналізувавши результати відповідей викладачів на тест «Рефлексія на саморозвиток», ми отримали наступні результати.

В експериментальній групі «низька» самооцінка особистісних якостей спостерігається у 4 осіб (31%), «нижча середнього» – у 4 (31%), «середня» – у 2 (15%), «вища середнього» – у 2 (15%), «висока» – у 1 (8%), «дуже низька» та «дуже висока» самооцінка особистісних якостей не виявлена (див. рис. 2.1.).

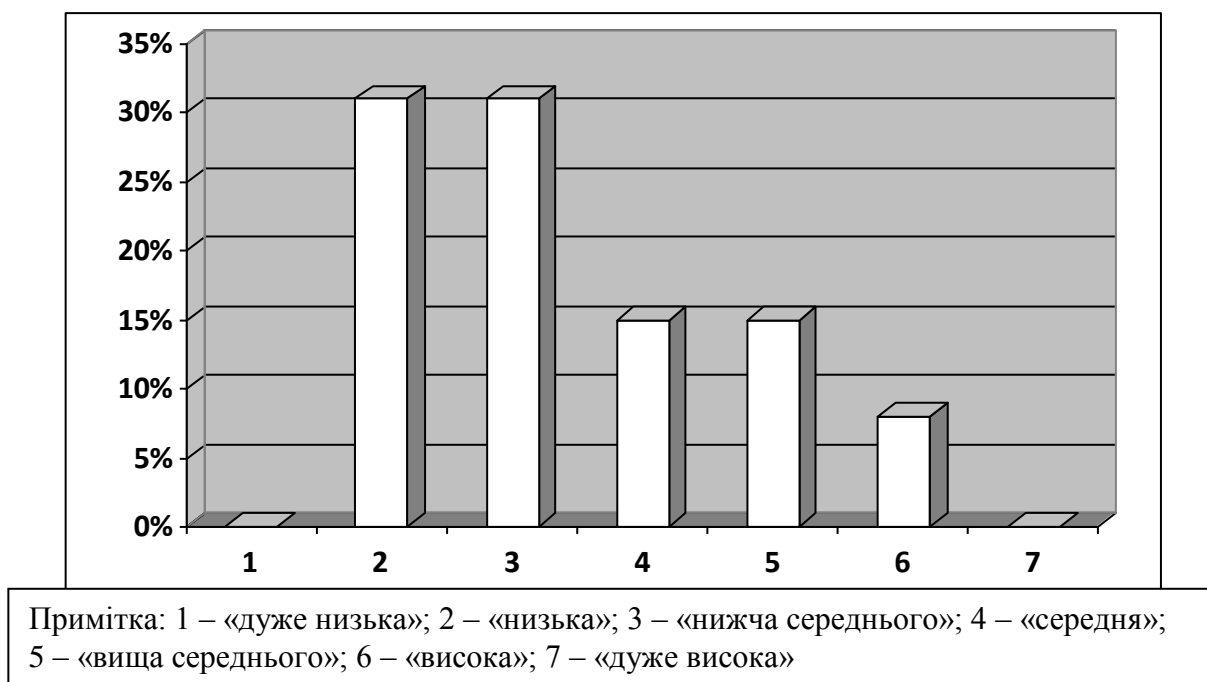

Рисунок 2.1. Самооцінка особистісних якостей в експериментальній групі (1 зріз)

В контрольній групі «дуже низька» самооцінка особистісних якостей виявлена у 1 викладача (8%), «низька» – у 3 (23%), «нижча середнього» у 4

педагогів (31%), «середня» – у 3 (23%), «вища середнього» – у 3 (23%), «висока» – у 1 (8%), «дуже висока» – не виявлено (див. рис. 2.2.).

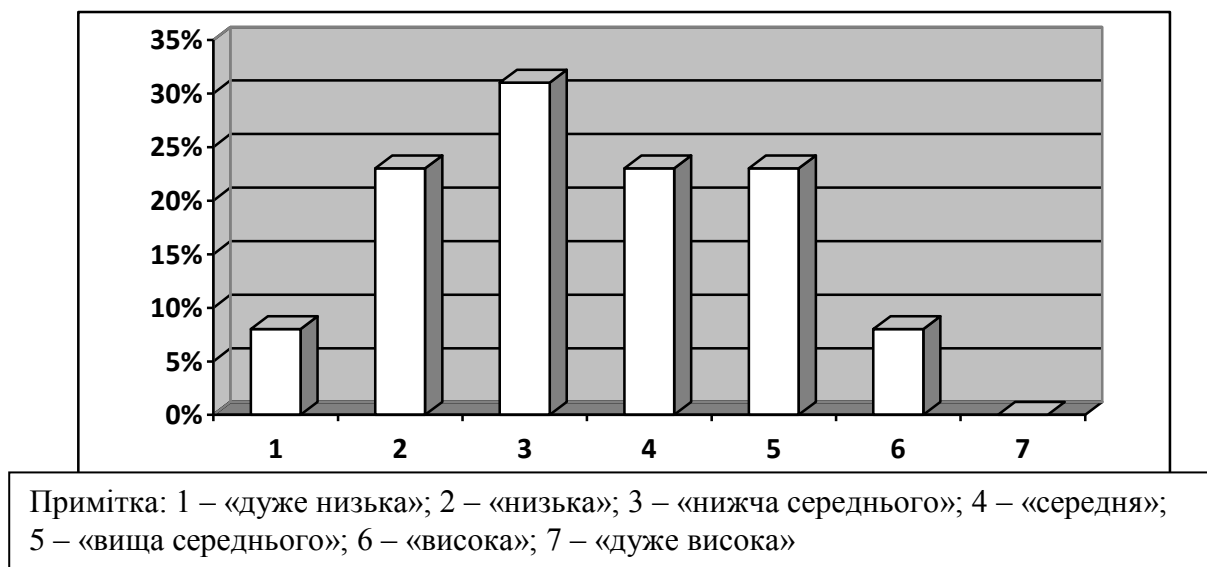

Рисунок 2.2. Самооцінка особистісних якостей в контрольній групі (1 зріз)

Отже, можна зробити висновок, що рефлексія на саморозвиток в обох групах знаходиться на рівні «нижче середнього».

В цілому, на початку дослідження за допомогою «Самоактуалізаційного тесту» та тесту «Рефлексія на саморозвиток» встановлено, що загальний рівень самоактуалізації та саморозвитку особистості викладачів в обох групах знаходиться на рівні «нижче середнього».

Після завершення тренінгових занять, викладачам експериментальної і контрольній групі, було знову запропоновано знову пройти «Самоактуалізаційний тест» і тест «Рефлексія на саморозвиток».

Аналіз даних діагностики по «Самоактуалізаційному тесту» в експериментальній групі показує, що за шкалою «Орієнтація в часі», яка показує правильність орієнтації людини в часі, всі викладачі набрали високі бали (9-14 балів). В контрольній групі попередній показник не змінився.

Шкала «Підтримки» чи «Опори на себе» є другим основним параметром особистості, яка самоактуалізується. Більшість досліджуваних в експериментальній групі (13 викладачів) мають достатньо високі бали по даній

шкалі (45-67 бали) і один викладач – низьки (38 балів). В контрольній групі також більшість учасників (12 осіб) мають високі бали по цій шкалі (44-59 балів) і два – низькі (23 і 35 балів).

Шкала «Ціннісні орієнтації». В експериментальній групі 11 педагогів мають достатньо високі бали по даній шкалі (11-16 балів) і три особи – низькі (7-9 балів). В контрольній групі також більшість учасників (8 викладачів) мають високі бали по цій шкалі (10-14 балів) і шість – низькі (4-7 балів).

За шкалою «Гнучкість поведінки» 11 викладачів експериментальної групи отримали достатньо високі бали по даній шкалі (11-17 балів) і три особи – низькі (6-9 балів). В контрольній групі також більшість учасників (9 осіб) мають високі бали по цій шкалі (10-14 балів) і п'ять – низькі (4-8 балів).

За шкалою «Сензитивність» в експериментальній групі 10 викладачів мають достатньо високий бал по даній шкалі (7-9 балів) і 4 – низький (3-4 бали). В контрольній групі 7 досліджуваних отримали високі бали (6-8 балів), і 7 – низькі (3-4 бали).

Шкала «Спонтанність». В експериментальній групі 8 досліджуваних мають достатньо високий бал по даній шкалі (7-8 балів) і 6 – низький (5-6 балів). В контрольній групі 7 педагогів мають високі показники (6-8 балів) і 7 – низькі (1-3 балів).

За шкалою «Самоповага» ми виміряли здатність педагогів до самоповаги. В експериментальній групі 10 викладачів мають достатньо високий бал по даній шкалі (8-12 балів) і 4 – низький (3-5 балів). В контрольній групі 9 педагогів мають високі бали (7-9 балів) і 6 – низькі (3-6 балів).

Шкала «Самоприйняття». В експериментальній групі 8 викладачів отримали достатньо високий бал по даній шкалі (12-17 балів) і 6 – низький (4-9 балів). В контрольній групі 9 досліджуваних мають високі бали (11-15 балів) і 5 – низькі (5-8 балів).

Шкала «Погляд на природу людини» оцінює розуміння людської природи, мужності та жіночності. В експериментальній групі 10 опитуваних мають достатньо високий бал по даній шкалі (5-6 балів) і 4 – низький (3-4

бали). В контрольній групі 7 осіб мають високі бали (5-7 балів) і 5 – низькі (1-3 бали).

По шкалі «Синергічність» в експериментальній групі 9 викладачів мають достатньо високий бал по даній шкалі (3-4 бали) і 5 – низький (2-3 бали). В контрольній групі 8 осіб мають високі бали (3-5 балів) і 4 – низькі (2-3 бали).

Шкала «Прийняття агресії» вимірює здатність людини приймати власну агресію як природне явище. В експериментальній групі 7 досліджуваних педагогів мають низький бал по даній шкалі (4-6 балів) і 5 – високий (9-11 балів). В контрольній групі 9 осіб мають низькі бали (3-7 балів) і 5 – високі (8-9 балів).

За шкалою «Контактність» ми змогли виміряти у педагогів здатність до встановлення глибоких і тісних контактів з оточуючими. В експериментальній групі 9 педагогів мають достатньо високий бал по даній шкалі (10-15 балів) і 5 – низький (5-8 балів). В контрольній групі 8 опитуваних мають високі бали (10-17 балів) і 6 – низькі (5-9 балів).

Шкала «Пізнавальні потреби. В експериментальній групі 9 викладачів мають низький бал по даній шкалі (6-9 балів) і 5 – високий (11-13 балів). В контрольній групі 12 педагогів мають низькі бали (3-7 балів) і 2 – високий (10 балів).

Шкала «Креативність». В експериментальній групі 11 викладачів мають достатньо високий бал по даній шкалі (7-9 балів) і 4 – низький (4-5 балів). В контрольній групі 8 викладачів мають високі бали (6-8 балів) і 6 – низькі (2-5 балів).

Проаналізувавши результати відповідей викладачів на тест «Рефлексія на саморозвиток», ми отримали наступні результати.

В експериментальній групі «низька» самооцінка особистісних якостей встановлена у 1 викладача (8%), «нижча середнього» – у 1 (8%), «середня» – у 4 (31%), «вища середнього» – у 4 (31%), «висока» – у 3 (15%), «дуже висока» – у 1 (8%) (див. рис. 2.3.).

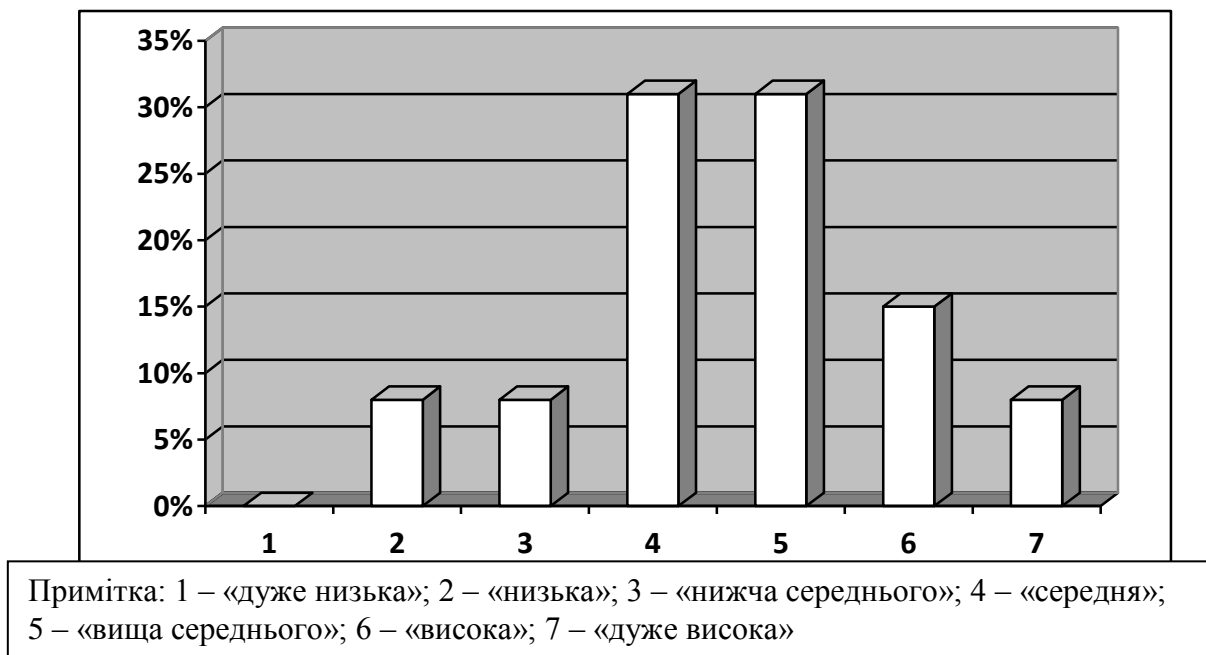

Рисунок 2.3. Самооцінка особистісних якостей в експериментальній групі (2 зріз)

В контрольній групі «дуже низька» самооцінка особистісних якостей спостерігається у 1 особи (8%), «низька» – у 2 (23%), «нижча середнього» встановлено у 4 викладачів (31%), «середня» – у 3 (23%), «вища середнього» – у 3 (23%), «висока» – у 1 (8%) (див. Рис. 2.4.).

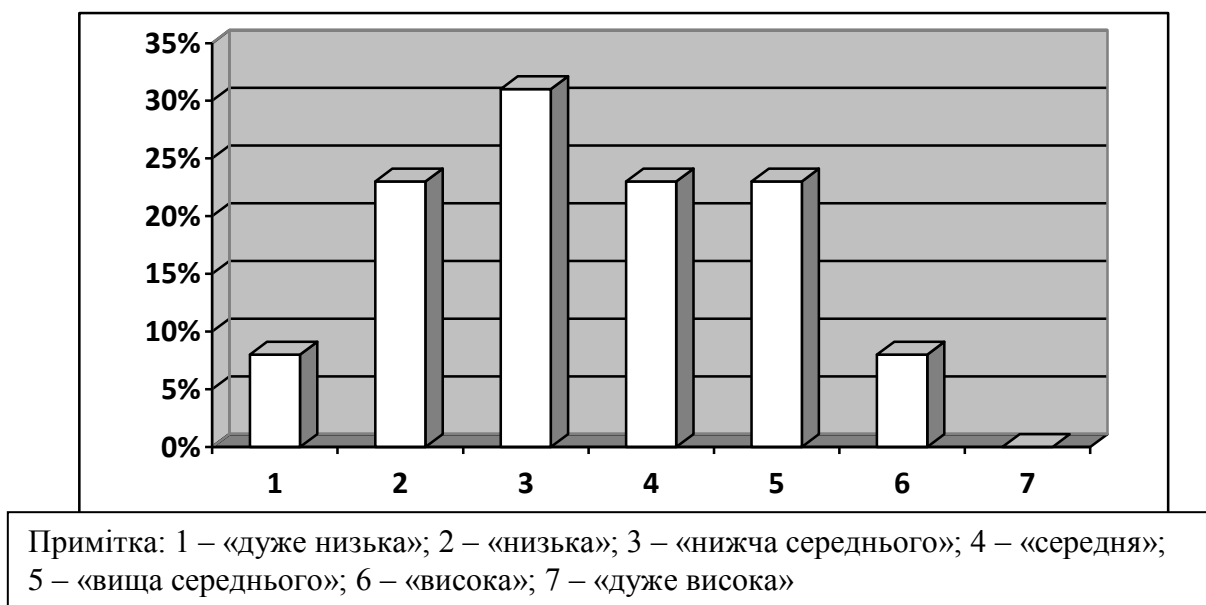

Рисунок 2.4. Самооцінка особистісних якостей в контрольній групі (2 зріз)

Отже, після аналізу даних по результатам діагностування в експериментальній і контрольній групах за допомогою «Самоактуалізаційного тесту» та тесту «Рефлексія на саморозвиток» можна зробити висновок про те, що в експериментальній групі показники спрямованості особистості на саморозвиток та самоактуалізацію підвищилися після проходження тренінгових вправ, а в контрольній, яка їх не проходила, залишилися майже не змінними.

2.3. Рекомендації викладачам закладів вищої освіти для досягнення ними професійно-особистісної самореалізації

Розглядаючи категорію самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти, можна виділити два аспекти: внутрішній – особистісний аспект, за яким самореалізація розглядається як стан, мета або результат, які можна досягти в ході особистісного росту і розвитку людини як суб'єкта власного життя і зовнішній – діяльнісний аспект, коли самореалізація розглядається як процес або засіб досягнення життєвого успіху, в тому числі і в професійній сфері.

Основні рекомендації для професійно-особистісної самореалізації можуть бути зрозумілі виходячи з урахування специфіки діяльності людини, різноманіття відносин і спілкування, можливостей її саморозвитку. Самореалізація особистості педагога спирається на його прагнення усвідомлено і творчо перетворювати себе і навколишній світ. Вона спонукає викладача до аналізу причинно-наслідкових зв'язків, рефлексії отримуваних знань, забезпечуючи їх глибоке і свідоме засвоєння, при цьому вони стають засобами подальшого професійно-особистісного саморозвитку.

Педагогам потрібно працювати над саморефлексією, адже якщо цього не робити, то це призведе до згасання прагнення осмислити і усвідомити свої можливості, відсутності цілісного уявлення про зміст своєї діяльності та оцінці своїх вчинків, втрати інтересу до професійної діяльності.

Викладачам також необхідно постійно оцінювати і вдосконалювати свої досягнення не тільки в професійній діяльності, а й в особистому житті. Якщо людина цього не робить, то вона «губиться у житті», воліє діяти тільки під чийось керівництвом, не проявляючи ніякої самостійності. У той же час надмірний розвиток даного прагнення може призвести до ситуації, коли педагог не в змозі співвіднести свої цінності з реальними можливостями, які не відповідають їх потенціалу, і в результаті втрачається інтерес до вдосконалення власних професійних знань.

Також викладачам закладів вищої освіти необхідно розвивати комунікативні навички, адже їх нерозвиненість призводить до замкнутості людини, до байдужості до себе і оточуючих та не сприяє розвитку самореалізації.

Педагогам необхідно формувати мотивацію до постійного професійного саморозвитку, придбанню нових знань і професійних умінь. Мотивація саморозвитку обумовлена професійними освітніми потребами – бажанням удосконалити педагогічну діяльність або усунути виниклі в ній проблеми, тобто стати професійно більш успішним. Для виникнення мотивації важливо застосовувати стимулювання. Нерозвиненість мотивації призводить до відсутності внутрішнього стимулювання до професійного навчання, до зниження прагнення до особистісного самовдосконалення, саморозвитку. У той же час надмірне розвиток даної якості може призвести до того що людина відчуватиме себе впевнено тільки в професійній діяльності, і все інше для неї перестає існувати.

Для успішної самореалізації особистості перед педагогами повинні бути поставлені привабливі цілі, досягнення яких вимагає наявності нових знань. Він повинен постійно включатися в нові для себе види діяльності, працювати в нових умовах, використовувати нові засоби, змінювати коло спілкування. Педагог повинен мати широке і різноманітне коло спілкування.

У закладі вищої освіти має бути створено «конкурентне» соціально професійне середовище, яке буде стимулювати педагогів до постійного

вдосконалення.

Викладач повинен бути впевнений, що здатний навчитися новим методам роботи й адаптуватися до змін, у можливості отримання якісної інформації, необхідної для задоволення потреб у його професійному розвитку.

Педагог у процесі контролю і оцінки своєї роботи повинен регулярно отримувати адекватну зворотну інформацію про рівень свого професіоналізму.

Викладач повинен бути впевнений в отриманні внутрішнього (задоволеність, досягнення бажаних цілей тощо) і зовнішнього (статус, визнання колег, отримання значимої роботи, високого розряду, підвищення заробітної плати та інше) винагороди. Це винагорода повинна бути для нього цінним, задовольняти його потреби.

Керівникам закладів вищої освіти потрібно створювати умови, які є необхідними для професійної самореалізації особистості педагога:

- розробити диференційований та індивідуальний підхід у методичній роботі з педагогами;
- створити спеціальне навчання педагогів всередині закладу (заходи для підвищення професійної майстерності, тренінги).
- впроваджувати інновації у практику роботи викладачів;
- мотивувати педагога до самостійної і творчої дослідницької роботи.
- організація кімнати психологічного розвантаження, тренінги на розвиток рефлексії, самосвідомості, самооцінки;
- включення педагогів в управлінську діяльність;
- розвивати аналітичні здібності, ініціативність.
- делегування повноважень з метою підвищення відповідальності.

Отже, успішність педагогічної діяльності багато в чому залежить від умінь і здатності кожного викладача мобілізувати свої власні зусилля на систематичну розумову роботу, раціонально будувати свою діяльність, керувати своїм емоційним і психологічним станом використовувати свій потенціал, проявляти творчу активність.

ВИСНОВКИ

Ознакою переходу українського суспільства до нового типу інноваційної економіки є неминуча трансформація значимих для людини цінностей, мотивів, позицій та переконань, що призводить до зміни цінності самореалізації у системі цінностей особистості майбутнього педагога.

Проблема самореалізації особистості викладача закладу вищої освіти є однією з найскладніших у психолого-педагогічній науці, оскільки її можна розглядати як характеристику всього життєвого шляху в контексті професійної та особистої сфери індивіда. Як вказують науковці, самореалізація особистості є важливим показником життєдіяльності особистості.

В ході проведеного нами дослідження теоретико-методологічних особливостей саморозвитку викладача закладу вищої освіти були виявлені основні засади, критерії, завдання, функції самореалізації особистості викладача. На даному етапі можемо сказати, що бажання до саморозвитку та самореалізації своїх планів та бажань притаманні якщо не кожному, то напевно більшості людей. А про викладачів ЗВО годі й казати. Адже обравши таку складну, відповідальну та цікаву професію, вони мріють не просто розвивати свою особистість, але й зайняти високе місце у сучасному суспільстві.

Самореалізація викладача закладу вищої освіти є сенсовизначальною і разом з тим необхідною умовою його успішної професійно-педагогічної діяльності.

Таким чином було визначено, що поняття «самореалізація викладача закладу вищої освіти» – це бажання педагога до реалізації своїх бажань та мети під час виконання своїх професійних обов'язків. Але викладач може само реалізуватися не тільки отримавши певного ученого ступеня, але і ставши для студентів та своїх колег прикладом обізнаної людини, професіоналом своєї справи та просто гарною, справедливою людиною та другом.

Самореалізація, будучи складовою системи цінностей педагога, спонукає

його до активної діяльності, спрямованої на досягнення поставлених цілей та задоволення потреб, максимальну самореалізацію у різних сферах життя. Сформованість самореалізації викладача виявляється у його спрямованості на засвоєння системи знань про цінності самореалізації, певному ставленні до них та їх втіленні у поведінці та діяльності.

Поняття самореалізації є одним з центральних понять у філософській та психолого-педагогічній науці. Більшість дослідників означеної проблеми погоджуються з тим, що з усіх категорій, пов'язаних із активністю, цілісністю, сутнісними силами особистості, найзначущішою є категорія «самореалізація».

За роки дослідження проблеми самореалізації викладача в ЗВО були розроблені теорії та написано багато праць. Найбільш яскравими є дослідження К. Роджерса, у якому він вказував, що бажання самореалізуватися у людини з'являється з самого народження і напевно закладеної у генетиці. З огляду на педагогічну практику ми можемо виділити роботи М. Ситникової та І. Ісаєва, у яких вони вказують, що на першому місці у викладача, що бажає само реалізуватися, повинна бути присутня культура та наявні високі моральні цінності. М. Поліщук базує свої твердження на гуманістичному підході та розглядає самореалізацію як вроджену особливість людини.

У роботі визначено основні умови, при яких відбувається самореалізація викладача ЗВО. Звісно ж не може відбуватися ніякої самореалізації особистості без великого бажання та постанови мети. Другою умовою є створення сприятливих умов для викладача, мотивація особистості педагога для більш продуктивного виконання своїх обов'язків та створення сприятливої атмосфери в колективі, семінарах та лекційних заняттях.

Основними шляхами підвищення рівня самореалізації педагога ЗВО виступають: навчання викладача рефлексії діяльності, формування стійких професійних інтересів, формування у вчителя категоріального педагогічного ладу, формування стійкої потреби в інтеграції та гармонізації себе, створення системи професійно-особистісного самоосвіти педагогів та ін.

Для вивчення проблеми самореалізації особистості викладача закладу

вищої освіти, нами було проведено дослідження, в якому взяли участь 28 педагогів ЗВО, яких ми розділили порівну на дві групи – експериментальну і контрольну. Їм було запропоновано пройти дві психодіагностичні методики – «Самоактуалізаційний тест» і тест «Рефлексія на саморозвиток». Це було потрібно для того, щоб порівняти прагнення викладачів до самоактуалізації та самореалізації в професійній діяльності до початку проведення тренінгових занять і після їх завершення.

Після аналізу даних по результатам діагностування в експериментальній і контрольній групах можна зробити висновок про те, що в експериментальній групі показники спрямованості особистості на саморозвиток та самоактуалізацію підвищилися після проходження тренінгових вправ, а в контрольній, яка їх не проходила, залишилися майже не змінними.

Основними рекомендаціями для успішної самореалізації особистості викладачів ЗВО є: розвиток умінь і здатності кожного викладача мобілізувати свої власні зусилля на систематичну розумову роботу, раціонально будувати свою діяльність, керувати своїм емоційним і психологічним станом використовувати свій потенціал, проявляти творчу активність.

За результатами дослідження ми дійшли висновків, що особистість викладача повинна постійно розвиватися та удосконалюватися, тому що процес самореалізації потребує постійної праці і тренінгові заняття можуть допомогти зробити цей процес більш ефективним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абсалямова Я. Організація процесу професійної самореалізації викладача іноземних мов вищого технічного навчального закладу. *Рідна школа*. 2012. № 8-9. С. 33-36.
2. Бенеш Г. Психологія : довідник. Київ : Знання-Прес, 2007. 510 с.
3. Болотнікова І. В. Психологічні властивості особистості як фактори її самореалізації. *Naukowa mysl informacyjnej powieki – 2013. Psychologia i socjologia*. 2013. Vol. 18. S. 51-53.
4. Бочкарьова Н. С. Гуманістичний характер цінностей в педагогічній системі К. Роджерса. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN15/11bnsskr.pdf>.
5. Буган Ю. В., Уруський В. І. Словник психолого-педагогічних термінів і понять (на допомогу працівнику сільської школи). Тернопіль : ТОКІППО, 2001. 516 с.
6. Вітвицька С. Основи педагогіки вищої школи: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 314 с.
7. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2007. 616 с.
8. Гречкосій Р. М. Творчість як самореалізація особистості в філософії Ф. Ніцше та Е. Фромма. *Філософські обрії*. 2013. № 29. С. 39-47.
9. Гуцол Л. М. Педагогічні умови самореалізації студентів вищих навчальних закладів у процесі дозвілєвої діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Вінниця, 2019. 24 с.
10. Діяльнісна самореалізація особистості в освітньому просторі : монографія / В. В. Бучма та ін. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. 262 с.
11. Загальна психологія в основних категоріях і поняттях: програмн / уклад. Л. К. Велитченко. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2011. 535 с.
12. Зарічна Т. П., Райкова Т. С. Педагогіка вищої школи : навч.-метод.

посіб. Запоріжжя : ЗДМУ, 2016. 122 с.

13. Ічанська О. М., Яковицька Л. С. Наукові підходи до визначення змісту поняття «самореалізація особливості». *Moderní aspekty vědy : XIV. Díl mezinárodní kolektivní monografie*. Česká republika : Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021. С. 130-139.

14. Келен Л. М. Особливості трансформування мотивів у процесі професійної переорієнтації вчителів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03. Київ, 1998. 24 с.

15. Ковальова А. В. Педагогічні умови самореалізації старшокласників у навчально – виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2005. 20 с.

16. Коломієць О. В. Самореалізація викладача через стиль педагогічного спілкування. *Роль та місце ОВС у розбудові демократичного правової держави: сучасний стан, проблеми та шляхи вирішення* : матеріали міжнар. наук.-прак. конф. (м. Одеса, 10 квіт. 2009 р.). Одеса, 2009. С. 212-227.

17. Коломієць О. В. Структура самореалізації викладача вищого навчального закладу. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2010. № 2. С. 112-115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2010_2_28.

18. Коропецька О. М. «Професійна самореалізація» як психологічна проблема. *Збірник наукових праць Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філософія, соціологія, психологія*. 2009. Вип. 14. С. 104-116.

19. Краснощок І. Саморелізація майбутнього вчителя в соціально-професійному становленні. *Наукові записки. Педагогічні науки*. 2011. Вип. 99. С. 115-122.

20. Краснощок І. Теоретичні передумови вивчення самореалізації студентів. *Наукові записки. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 121. С. 45-51.

21. Кузьмінський А. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 485 с.

22. Кулешова О. В. Ціннісні аспекти особистісної самореалізації викладача вищого навчального закладу. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка*. 2012. № 2. С. 286-295.

23. Лекції з педагогіки вищої школи : навч. посіб. / за ред. В. І. Лозової. Харків : Освіта. Виховання. Спорт, 2006. 495 с.

24. Лосева Н. М. Самореалізація особистості викладача вищого навчального закладу як загальнопедагогічна проблема : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2007. 43 с.

25. Луценко В. А. Психологічний зміст поняття «самореалізація» особистості. *Вісник Національного університету оборони України. Питання психології*. 2011. № 6 (25). С. 197-201.

26. Маннапова К. Р. Життєстійкість в системі поняття життєздатності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2012. Вип. 44 (1). С. 143-150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2012_44%281%29__18.

27. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. / О. В. Малихін та ін. Сімферополь : Дайфі, 2011. 270 с.

28. Мирончук Н. М. Основи самоорганізації у професійній діяльності : навч.-метод. посіб. Житомир : Житомирський державний університет ім. І. Франка, 2020. 133 с.

29. Мясенко В. В. Психологія професійної самореалізації молоді : монографія. Київ : Міленіум, 2016. 104 с.

30. Огієнко О. Ї. Освіта впродовж життя як визначальна умова професійної самореалізації особистості. *Наукові записки*. 2013. № 1. С. 108-111.

31. Отич О. М. Основи педагогічної майстерності викладача професійної школи : підруч. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 208 с.

32. Пилипенко Н. М. Психологічні особливості самореалізації особистості в умовах професійної кризи. *Соціальна психологія*. 2005. № 3 (11). С.72-79.

33. Попелюшко Р. П. Мотивація як засіб саморозвитку й самореалізації особистості педагога. URL: <http://elar.khmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1229>.

34. Приходько Ю. О. Проблема зрілості особистості: підходи до її вирішення у гуманістичній психології. *Психологічний і педагогічний дискурс: наукові записки вчених*. Київ, 2020. С. 158-160.

35. Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості : монографія / Л. Сердюк та ін. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 192 с.

36. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. 320 с.

37. Сивогракова З. А., Гармаш Н. В. Психологія : навч. посіб. Харків : УкрДАЗТ, 2007. 300 с.

38. Сирова Г. В., Щербан Т. Д. До проблеми самореалізації педагога. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 21. С. 658-669.

39. Слєпкань З. Наукові засади педагогічного процесу у ВНЗ : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2005. 238 с.

40. Соломка Е. Т., Бойко А. Т., Хлопек А. Б., Іваць О. М. Соціально-психологічні особливості особистісної самореалізації педагога. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 2. С. 98-107.

41. Сотник Е. І. Управління самореалізацією особистості. Київ : Рута, 2005. 193 с.

42. Старинська Н. В. Особливості самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. Київ : «Інтерсервіс», 2015. 178 с.

43. Столяренко О. Б. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2017. 280 с.

44. Теорія та методика професійно-педагогічної підготовки освітянських кадрів : акмеологічні аспекти : монографія / керівн. авт. кол. Н. В. Гузій. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 516 с.

45. Тищенко І. А. Поняття самореалізації особистості у контексті зарубіжних психологічних теорій. *Вісник Черкаського університету. Педагогічні науки*. 2016. № 1. С. 40-43.

46. Файнман І. Самореалізація особистості як психолого-педагогічна

проблема. *Наукові записки. Педагогічні науки*. 2010. Вип. 91. С. 235-240.

47. Філософія освіти / за заг. ред. В. Андрущенко, І. Передборської. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.

48. Фіцула М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2006. 351 с.

49. Цакун Т. М. Професійна самореалізація особистості в сучасних умовах. *Студентський альманах*. 2013. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/v_1/65.pdf.

50. Ши Шучао. Теоретичні засади формування вмінь професійно-виконавської самореалізації студентів-вокалістів на заняттях з «постановки голосу». *Актуальні питання мистецької освіти та виховання*. 2017. Вип. 1 (9). С. 229-235.

51. Яковицька Л. С. Психологія самореалізації викладача у науково-технічній діяльності : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Київ, 2018. 42 с.

52. Яремко Р. Я. Соціально-психологічні особливості розвитку професійної самореалізації майбутніх фахівців з пожежної безпеки : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2022. 267 с.